

DİJİTAL HAKLARIN HAKLAR SİSTEMATİĞİ İÇİNDEKİ KONUMU VE DEVLETİN SORUMLULUK ALANI

Arş. Gör. Dr. Onur HAMURCU *

Öz

Zamanın ve teknolojinin ilerlemesi, temel haklara yönelik kuşak sınıflandırmasına yeni yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. İnternete erişim hakkı, unutulma hakkı, anonim olma hakkı gibi bazı haklar doğrudan dijital hak olarak ifade edilebilirken ifade hürriyeti, çocuk haklarının dijital ortamda korunması gibi haklar dijital alana taşınan haklardır. Bu hakların tanınması, korunması ve kullanılması farklı uygulamalara ve yaklaşımlara gereksinim duymaktadır. Bu açıdan dijital haklara ilişkin anayasal ilkeler getirilmesi, kanuni düzenlemelerle bu hakların çerçevesi, devletin bu haklara ilişkin koruma alanının netleşmesi ve öngörülebilir olması ile son kertede dijital okur-yazarlığın artırılarak, dijital haklara erişim imkanının, toplumun her kademesine yayılması son derece önemlidir.

* Arş. Gör. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Kamu Hukuku Bölümü, Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı, Rize, Türkiye | Res. Ass. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Law, Department of Public Law, Constitutional Law Department, Rize, Türkiye.

✉ onur.hamurcu@erdogan.edu.tr • ORCID 0000-0002-0433-0184.

✂ **Atıf Şekli** | Cite As: HAMURCU, Onur: "Dijital Hakların Haklar Sistematiği İçindeki Konumu ve Devletin Sorumluluk Alanı", SÜHFD, C. 33, S. 1, 2025, s. 577-614.

✂ **İntihal** | **Plagiarism**: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

✂ Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Anahtar Kelimeler

- İnsan Hakları • Dijital Haklar • Hakların Sınıflandırılması • İnternete Erişim
- Anayasa Hukuku

POSITION OF DIGITAL RIGHTS IN THE RIGHTS SYSTEM AND THE AREA OF RESPONSIBILITY OF THE STATE

Abstract

The advancement of time and technology brings new solutions to generational indicators of fundamental rights. While some rights such as the right to access the internet, the right to be forgotten, the right to anonymity can be used directly as digital rights, rights such as freedom of expression and digital protection of children's rights are among the rights transferred to the digital domain. The protection, protection and use of these rights vary according to different practices and approaches. In this respect, it is extremely important to present the constitutional principles regarding digital rights, to frame these rights with legal regulations, to make the management filing of the protection of these rights clear and predictable, and ultimately to increase digital literacy and to provide access to digital rights to all levels of the system.

Keywords

- Human Rights • Digital Rights • Classification of Rights • Access to Internet
- Constitutional Law

GİRİŞ

Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte yeni haklar ortaya çıkmıştır ve çıkmaya da devam etmektedir. Bu haklar, önceleri bir ideal ya da öngörü seviyesinde kalsa da özellikle Covid-19 salgını sonrasında teknolojinin günlük hayatımızdaki önemi bariz şekilde ortaya çıkmıştır.¹

Dijital dönüşümü zorlayıcı bir etkiyle hızlandıran bu dönem sonrasında kamu politikalarının dijital merkezli olmasına ilişkin hem bir beklenti hem de bir zorunluluk doğduğu ifade edilmektedir.² Salgınla birlikte teknolojik gelişmeler bir ihtiyaç halini almıştır. Günümüzde çevrimiçi şekilde alışveriş ve ticaret yapılabilmekte, kişiler dava açabilmekte ve dava

¹ Öyle ki bu dönemdeki teknolojik atılım “devrimsel” olarak nitelendirilmektedir. VOLODENKOV, Sergey / FEDORCHENKO, Sergey, “Digital Human Rights: risks, challenges and threats of global socio-political transformations”, *Cuestiones Constitucionales*, 46, 2022, s. 291.

² TUNÇER, Azize Serap, “Coronavirüs Döneminde Dijital Devlet Uygulamaları”, *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 2/2, 2020, s. 23.

dosyalarını takip edebilmekte, borçlarını ödeyebilmekte, sağlık raporlarına ve tahlil sonuçlarına erişebilmektedir.³

İnsan haklarının sınıflandırılması bu hakların kullanımı ve sorumluluğun belirlenmesi açısından önemlidir. Bu şekilde hakkın öznesi ile yükümlüsü arasındaki fark ortaya konabilmekte aynı zamanda kavrama ilişkin daha sistematik bir inceleme ve düzenleme imkanı doğmaktadır.

Çalışmada dijitalleşen ya da dijitale ilişkin olan hakların insan hakları sistematiği içindeki konumuna değinildikten sonra yargı kararları ve doktrin görüşleri ışığında problemleri bazı alanlara çözüm önerileri üretilmeye çalışılacaktır.

I. HAKLARIN SINIFLANDIRILMASINDA KLASİK YAKLAŞIMLAR

İnsan hakları, kökeni antik çağlara kadar uzatılabilen ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada yaygınlaşan bir kavramdır. Savaş sonrası dönemde hazırlanan protokoller ve sözleşmelerle birlikte kavramın içeriği günümüze dek son derece genişlemiştir. Doktrinel yaklaşımların ve gündelik pratiğin değişime ve gelişime uğraması ile birlikte de bu hakların sınıflandırılması zaruri bir hal almıştır.⁴

A. Kuşaklara Göre Sınıflandırma

Temel hak ve hürriyetler, ortaya çıkış kronolojisine göre Karel Vasak tarafından sınıflandırılmıştır. Bu ayrıma göre haklar birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklardır.⁵

Birinci kuşak haklar, tabii hukuk doktrininin etkisiyle, insana sadece insan olması sebebiyle tanınan haklardır.⁶ Bu haklar 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ve 1770'li yıllarda kabul edilen Amerikan insan hakları bildirgeleriyle tanınmıştır.⁷ 1776 tarihli Virginia Bildirisi, ilk maddesinde bütün insanların özgür ve eşit haklarla doğduğunu ve daima

³ ÇATLI, Mehmet / KESKİN, Salih, "İnsan Haklarının Değişime Açık Konusu: Dijital Vatandaşlık Kavramı Üzerine Bir İnceleme", Ombudsman Akademik, 7/14, 2021, s. 200.

⁴ AYBAY, Rona, İnsan Hakları Hukuku, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 57,58.

⁵ GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. II, 2. Baskı, Bursa 2020, s. 511.

⁶ Birinci kuşak haklar, her ne kadar sadece insan olmakla ilgili olsa da altyapısı itibarıyla burjuva – soylu savaşımına dayandırılmaktadır. Bu bakımdan burjuva için özgürlük, eşitlik, mülkiyet gibi kavramlar "ideolojik cephaneye" görevi görmüştür. AYBAY, s. 60.

⁷ GÖZLER, Genel Teori C.II, s. 511,512.

da öyle kalacaklarını düzenlemiştir.⁸ Yaşam hakkı, kişi güvenliği, mülkiyet hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, dilekçe hakkı gibi haklar ve eşitlik ilkesi birinci kuşak hakların içerisinde yer almaktadır.⁹ Klasik haklar olarak da ifade edilen bu hak kuşağı, işkence yasağı, adil yargılanma gibi artık evrensel düzeyde kabul görmüş hakları da barındırmaktadır.¹⁰

Birinci kuşak hakların ortaya çıkışı eşitlik üzerinden ilerlese de aslında sonuç burjuvanın baskın olduğu yeni ama yine eşitsiz bir yapı olmuştur. Sanayi devrimi ile gelen ağır koşullar, işçi sınıfının siyasal hareketler geliştirmesi ve sonucunda örgütlenerek yeni haklar talep etmesine yol açmıştır. Bunun sonucu ise sosyal haklar olarak da ifade edilen ikinci kuşak hakların doğuşudur.¹¹ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşından sonra uygulanmaya başlayan¹² bu haklar sağlık hakkı, konut hakkı, eğitim hakkı, sendika kurma hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı, dinlenme hakkı, çalışma hakkı, eşit ve adil ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi haklardır.¹³

Esasında sosyal hakları ile kişilik hakları arasında yapılan ayrımın temeli, sosyal haklara ilişkin devletin pozitif anlamda bir edim borcu altında olması iken kişilik hakları bakımından devletin negatif nitelikte yükümlülüğü olmasıdır.¹⁴ Yani devlet bu alanda "sessiz" kalacaktır.

Üçüncü kuşak haklar, özellikle sömürge devletlerin egemenliklerini kazanmaları süreçlerinin etkili olduğu ve 'yeni haklar' olarak da adlandırılan, esasında ise pozitif hukuk tarafından ilk iki kuşak gibi yoğunlukla tanınmayan haklardır.¹⁵ Bu hak sınıfının ortaya çıkmasındaki bir diğer etken de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sosyal hakların yetersiz kaldığına

⁸ HEKİMOĞLU, Mehmet Merdan, "İnsan Haklarının Tarihsel Perspektif İçerisindeki Gelişimi", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 1/1, 2003, s. 82.

⁹ AYBAY, s. 59,60.

¹⁰ DİRDİMAN, Ramazan Cengiz, Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 186. AYBAY, s. 60.

¹¹ AYBAY, s. 61,62.

¹² GÖZLER, Genel Teori C.II, s. 512. HEKİMOĞLU, s. 85.

¹³ HEKİMOĞLU, s. 87. AYBAY, s. 61.

¹⁴ YÜCEL DERİCİLER, Özge, Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 57.

¹⁵ GÖZLER, Genel Teori C.II, s. 512,513.

ilişkin yaklaşımlardır. Bunun neticesinde türetilen kalkınma hakkı, barış hakkı, çevre hakkı gibi haklar, üçüncü kuşak haklardan sayılmaktadır.¹⁶

Üç kuşak arasında hakların tanınması bakımından esaslı bir ayırım bulunmaktadır. Birinci ve ikinci kuşak haklar çoğunlukla kabul gören ve ülkelerin iç hukuk sistemlerince tanınmış olan haklardır. Bununla birlikte üçüncü kuşak haklar aynı oranda tanınmamış olan ve daha çok idealler düzeyinde kalan haklar olarak ifade edilmektedir.¹⁷ Bir başka deyişle üçüncü kuşak haklar, ulus devlet sorumluluğunun ötesinde içerikleri olan ve kolektif hareket edilmesini gerektiren haklardır. Bu nedenle “dayanışma hakları”¹⁸ olarak da ifade edilmektedir.¹⁹

Kaynağını liberalizmden alan birinci kuşak haklar²⁰ ve sonrasında gelen sosyo-ekonomik değişimle birlikte ikinci kuşak haklar en nihayetinde grupların aktivizmi öncülüğünde üçüncü kuşak haklar ile devam etmiştir. Bugün gelinen nokta ise internetsiz, dijital gelişime kapalı bir insanın, toplumsal hayatın dışında kalmasına sebep olmaktadır. Bu durum doktrinde, dördüncü kuşak haklardan bahsedilmesine yol açmaktadır.²¹

Dördüncü kuşak haklar²² evrensel bir çalışmaya gerek duyulan ve teknolojik gelişimle paralel şekilde genişlemeye devam eden bir haklar

¹⁶ AYBAY, s. 63.

¹⁷ GÖZLER, Genel Teori C.II, s. 513.

¹⁸ HEKİMOĞLU, s. 87.

¹⁹ DOMARADZKÍ, Spasimir / KKVOSTOVA, Margaryta / PUPOVAC, David, “Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse”, *Human Rights Review*, 20, 2019, s. 415. Üçüncü kuşak haklar için *evrensel vatandaşlık* vurgusu da yapılmaktadır. SARANÍ, Mohammad Reza / SADEGHÍ, Seyed Hossein / RAVANDEH, Hossein, “The Concept of ‘Right’ and its Three Generations”, *International Journal of Scientific Study*, 5/4, 2017, s. 38.

²⁰ SARANÍ / SADEGHÍ / RAVANDEH, s. 38.

²¹ VOLODENKOV / FEDORCHENKO, s. 282.

²² Biz çalışmamızda özellikle ‘dijital haklar’ kavramını kullanmayı tercih ettik. Bunun sebebi her ne kadar artık yeni bir kuşak hak sınıfının doğmuş olduğu dile getiriliyor olsa da dördüncü kuşak hakların içeriksel anlamda bir bütünlük arz etmemesidir. Söz gelimi doktrinde dördüncü kuşak hakları, genetik mühendisliğindeki gelişmeler ile ele alan yazarlar da bulunmaktadır. İnsan genomu üzerinde yapılan deneyler, üreme teknolojileri, insan embriyosuna ilişkin deneyler gibi alanlar dördüncü kuşak haklar olarak ifade edilirken “*gelecek kuşak hakları*” olarak da zikredilebilmektedir. CORNESCU, Adrian Vasile, “The Generations of Human Rights”, In *Days of Law: the Conference Proceedings (1st Edition)*. Brno: Masaryk University, 2009.

BARABASH, Olha O. / DOBKÍNA, Kateryna R. / KLYUYEVA, Yevgeniya M. / MARTÍUK, Alina S. / POVALENA, Mariana V., “The Fourt Generation of Human

kuşağıdır. İçeriği, kendine has özelliği sebebiyle tam anlamıyla netleşme de dijitalleşmeye ve insan bedenine ilişkin bazı tanımlar içermektedir.²³

İnsan bedeni üzerine yapılan çalışmalardan hayvan klonlanmasına, genetik mühendisliğine ilişkin çalışmalardan yerli halkların haklarına kadar pek çok hak, bu kategoride değerlendirilmektedir. Ortak olan yaklaşım ise hangi içeriğe sahip olursa olsun dördüncü kuşak hakların bireyleri değil, tüm insanlığı ilgilendiren haklar olduğu yaklaşımıdır.²⁴ Bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak, bu haklara erişimin eşitlik temelinde dizayn edilmesi gerekir.²⁵

Dördüncü kuşak hakların kabul edilmesine ilişkin olarak doktrinde, henüz üçüncü kuşak haklara dair bir netleşme ya da evrensel ve ulusal hukuklarda yer edinmeleri problemi yaşanırken, yeni bir kuşağın kabul edilmesinin pratikte ne gibi bir fayda sağlayacağı, sorusu sorulmaktadır.²⁶ Kanaatimizce bu sorunun yanıtı, hakların ele alınış biçiminin değişmesi ile anlam kazanabilir. Çalışma, eğitim, sağlık gibi hakların internet erişimi olmadan anlamı yitirebileceği, demokratik katılım açısından günümüz sosyal medya araçlarına erişimin son derece önemli olması gibi konuların ilerde daha çok çalışılması ve hukuk sisteminde yer alması olası hak ihlallerini de bertaraf edebilecektir. Buna ek olarak bu hakların çalışılması ve irdelenmesi, hukuki süreçlere sadece katılımı sınırlı kalmadan, bu süreçleri başlatmak için de fırsat olabilecektir.

Rights: European Standards and National Experience”, Boletín Mexicano de Derecho Comparado, 167, 2023, s. 5,6.

Gözler de dördüncü kuşak hakların içerisine hem bilişim alanındaki gelişmelere ilişkin hakları hem de genetik mühendisliğine ilişkin hakları dahil eder. **GÖZLER**, Kemal, İnsan Hakları Hukuku, Ekin Yayıncılık, 3. Baskı., Bursa 2020, s. 161. Biz bu ayırım içerisinde kaybolmadan çalışmanın da özünü teşkil etmesi sebebiyle ‘dijital haklar’ kavramını kullanmayı tercih ettik.

²³ **PEREPOLKIN**, Serhii M. / **PEREPOLKIN**, Danylo S. / **AVERIANOVA**, Milena V., “Typology of The Fourth Generation of Human Rights”, JILC (Journal of International Legal Communication), 1/1, 2021, s. 100.

²⁴ **ALGAN**, s. 99,100.

²⁵ **KARAKUŞ YILMAZ**, Türkan, Dijital Haklar ve Sorumluluklar s.128, Sağıroğlu Ş. / Bülbül H.İ. / Kılıç A./ Küçükali M. (Editörler), Dijital Okuryazarlık: Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler, Ankara 2020.

²⁶ **ALGAN**, s. 102.

B. Hakların Negatif, Pozitif ve Aktif Statü Hakları Olarak Sınıflandırılması

1961 ve 1982 Anayasalarında da temel alınan Jellinek'in sınıflandırması hakları negatif statü, pozitif statü ve aktif statü hakları olarak üçlü bir ayrıma tabi tutar.²⁷

Bu ayrıma göre negatif statü hakları bireylerin yararlanması bakımından devletin karışmama, gölge etmeme yükümlülüğü olan haklardır. Klasik haklar olarak da adlandırılan bu haklar, kişinin yaşam ve vücut bütünlüğüne ilişkin hakları, din ve vicdan özgürlüğü, ifade hürriyeti gibi haklardır.²⁸ Pozitif statü hakları ise negatif statü haklarının tersi şekilde, gerçekleşebilmesi için devletin faaliyette bulunması gereken haklar iken aktif statü hakları da seçme – seçilme hakkı, siyasi faaliyette bulunma hakkı gibi bireylerin sosyo-politik haklarını ifade eder.²⁹

Aybay da bu ayrımı koruyucu haklar, katılma hakları ve isteme hakları olarak yapar. Yazara göre koruyucu haklar konut dokunulmazlığı, zorla çalıştırma yasağı gibi devlet tarafından dokunulamaz nitelikteki haklardır. Çalışma, grev, konut hakkı gibi haklar ise devlete karışmama değil, aksine hakların gerçekleştirilmesi amacıyla pozitif bir faaliyette bulunma ödevi yükleyen isteme haklarındandır. Katılma hakları ise belirttiğimiz gibi siyasi karar alım mekanizmalarına, bireylerin katılabilmesine ilişkin haklardır.³⁰

Hakların bu sınıflandırmaya tabi tutulmasının önemi, özellikle negatif statü hakları özelinde, kişinin haklarını bir devletin ya da kuruluşun sağlayıcı pozisyonunda yaklaşmaması içindir. Bu yaklaşım hakkı sağlarken bir yandan da bu hakka sahip olma ve bireylerin bu haklarına yabancılaşması sonucunu doğurabilme potansiyeline sahiptir. O nedenle doktrinde bu ayrıma dikkatle yaklaşılması gerektiği hususu ifade edilmektedir.³¹

²⁷ **KABOĞLU**, İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 8. Baskı, İstanbul 2012, s. 233. **GÖREN**, Zafer, *Anayasa Hukuku*, 4. Baskı, Ankara 2019, s.500 vd. **DERDİMAN**, s. 186.

²⁸ **ALGAN**, Bülent, *İnsan Hakları (Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve)*, 1. Baskı, Ankara 2023, s. 71,73.

²⁹ **ALGAN**, s. 75,77.

³⁰ **AYBAY**, s. 58.

³¹ **PARKAN**, Barış, "Negatif Haklar, Pozitif Haklar ve Mülkiyet Hakkı Üzerine", *Felsefe Dünyası*, 44/2, 2006, s. 166.

C. Dijital Hakların Konumu

Dijitalleşme sürecinin kaçınılmazlığı hukuku da bu alana doğal olarak uyum sağlamaya itmiştir. Hakların, dijital ortamın varlığı ile kullanılır olmasının yanı sıra, doğrudan doğruya robotik ve yapay zeka³² teknolojisi ile de hukuk birbiri içine geçen bir yapı halini almaktadır. Buna ek olarak klasik toplum anlayışının dijital bir topluma dönüşmesi de buna özgü bir hukukun varlığına ihtiyacı beraberinde getirmiştir.³³

İnsan haklarının dijitalleşmesi kavramı yalnızca dijitale ilişkin haklar anlamına gelmemektedir. Dijital haklar kavramı bundan çok daha geniş olup, mevcut hakların dijital mecralara da uyum sağlaması sonucu klasik kullanım alanlarından, dijital kullanım alanlarına geçmesi ile de ilgilidir.³⁴ Öyle ki bu dönüşüm teknoloji ilerledikçe yeni hakların doğmasına ve mevcut hakların da dijitalleşmesine yol açacaktır. Bu durum insan gelişiminin doğal bir sonucu olarak kabul edilebilir.³⁵

Günümüzde ise yapılan ayrımların tam anlamıyla sınırlar çizdiğini söylemek mümkün değildir. Öncelikle artık sosyal ile kişisel birbirine girmiş haldedir. Buna ek olarak devletin hem sosyal hakları hem de kişilik

³² Yapay zeka doktrinde, “insanın doğal olarak sahip olduğu zeka ile problemleri çözme, veriler üzerinden anlam çıkarma, çıkardığı anlam doğrultusunda karar verme ve gerektiğinde harekete geçebilme, öğrenme... gibi zihinsel süreçleri bir donanuma gerek duymaksızın gerçekleştirebilen... yazılımlardır”, şeklinde tanımlanmaktadır. **EKİCİ**, Şerafettin, Bilişim ve Teknoloji Hukuku, 2. Baskı, Ankara 2023, s. 226. Yapay zeka teknolojisi her ne kadar insan hakimlerin yerini almaya uzak görünse de davanın teknik detayları analiz etme, benzer kararları tarama, hafızada tutma gibi özellikleri sayesinde bir hakim yardımcısı konumuna gelebilecektir. Yargılama süreçleri ve iş yükü hesaba katıldığında bu durumun söz gelimi makul sürede yargılama, adil kararlara ulaşma gibi hakka doğrudan etki edeceği de ortadadır. **ŞENSOY**, Pirali Çağrı, “Hukuk Felsefesinin Sorun ve Tartışmaları Bağlamında Güncel Bir Soru: Yapay Zeka Hakimler İnsan Hakimlerin Yerini Alabilir Mi?”, Trabzon Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2/1, 2024, s. 122,123.

³³ **ÇATLI / KESKİN**, s. 220.

³⁴ Söz gelimi özel hayata saygı hakkının dijital mecrada bir tür “*anonim kalma hakkına*” dönüştüğü kabul edilebilir. <https://www.iberdrola.com/innovation/what-are-digital-rights#:~:text=Digital%20rights%2C%20closely%20linked%20to,electronic%20devices%20and%20communications%20networks.> (Erişim Tarihi: 04.10.2024.)

³⁵ **BİELIAKOV**, Kostyantyn / **TYKHOMYROV**, Oleksandr / **RADOVETSKA**, Lidumyle / **KOSTENKO**, Oleksii, “Digital Rights In The Human Rights System”, Interlaweast, X/1, 2023, s. 186.

haklarını gerçekleştirmek, kimi zaman da bu haklar karşısında hareket etmemek gibi yükümlülükleri doğabilmektedir.

İnsan haklarının bütünselliği olarak ifade edilen yaklaşım bir hakkın, başka bir hak olmadan anlamını yitireceğini ifade eder. Derdiman'ın ifade ettiği gibi, ekonomik anlamda destek olunmayan bir kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı olmasının da bir anlamı yoktur.³⁶ Başka bir ifadeyle devletin, negatif alanda kalması gereken bir durumun oluşması için pozitif bir edimde bulunması gerekebilmektedir.

Eren'in ifadesiyle doğal haklara herkesin saygı gösterme yükümlülüğü varken, pozitif hakların genel anlamda yükümlüsü devlettir.³⁷ Haliyle gerek gerçek kişi gerek devlet kurumları hangi sınıfta olursa olsun haklara saygı göstermek zorundadır. Önemli olan husus, yükümlülüğün türüne ilişkindir. Kimsenin bir başkasının evine internet altyapısı kurma yükümlülüğü yoktur. Bu yükümlülük sadece devlete aittir. Fakat bu internetin kullanımı bakımından söz gelimi kaçak yollardan bağlantı kurmamak, kişisel verilere ulaşmama sorumluluğu ve yükümlülüğü de gerçek kişilere aittir.

Sosyal hayatın ve dijital ilerlemenin öngörülemez derecede karmaşık ve her ihtimale açık doğası gereği, artık herhangi bir hakkın katı sınırlar içerisinde değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu bakımdan dijital haklar kapsamında devletin hem bir alan oluşturması hem de bu alana ilişkin haklar kullanılırken varlığını olabildiğince hissettirmemesi gerekir. Başka bir deyişle dijital hakları devletin hem negatif hem de pozitif yükümlülükleri olan bir alana yerleştirebiliriz. Kuşak sınıflandırması bakımından ise dijital hakların üçüncü kuşaktan itibaren ortaya çıkan haklar olduğu ifade edilebilir.

II. DİJİTAL HAKLARIN KENDİ İÇİNDE SINIFLANDIRILMASI

Dijital haklara ilişkin olarak kapsamlı bir sınıflandırma yapılması mümkün değildir. Zira günümüzde hemen her alan, dijitalleşme yolunda hızla ilerlemekte hatta bir süre sonra hemen her hakkın, dijital dünyada bir kullanım alanı bulması muhtemel görünmektedir. Dijital hakların neler olduğu ile ilgili yapılan çalışmalar, akademik camianın haricinde, konuyla ilgili sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşlardan gelmektedir.

³⁶ DİRDİMAN, s. 198.

³⁷ EREN, Abdurrahman, Anayasa Hukuku Dersleri, 4. Baskı, Ankara 2022, s. 469.

Kırktan fazla sivil toplum örgütü ve ülkenin katılımı ile kurulan ve dijital hakların savunuculuğunu yapan European Digital Rights (EDRi) isimli organizasyon dijital haklar arasında, şeffaflık, bilgiye erişim ve yurttaş katılımı, internete erişim, veri güvenliği ve korunması, telif hakları, anonim olma hakkı gibi hakları saymaktadır.³⁸ Bir diğer sınıflandırma dijital haklar olarak internete eşit erişim, özel hayatın gizliliği ve veri güvenliği, veri, içerik ve algoritma ayrımcılığına uğramama, demokratik katılım ve çeşitlilik ve dijital etik servislere erişim hakkını sayarken, internet ortamındaki her türlü hak yansımalarını da dijital şehirlerde yaşayan vatandaş hakları olarak sınıflandır ve unutulma hakkı, dijital ekonomiden eşit yararlanma hakkı, dijital mecrada ifade hürriyeti ve hatta kişiliğin teknolojiyen uzak tutulması hakkı gibi hakları bu sınıf içerisinde zikretmiştir.³⁹

Dijital haklara ilişkin sınıflandırma çabası bu çalışmanın konusunu aşar niteliktedir. Bizim de amacımız dijitalleşme sürecinde ilk etapta üzerinde durulması gereken ve daha kapsayıcı olduğunu düşündüğümüz haklara ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktır. Bu nedenle çalışmanın sistematliğini, dijital haklar ve dijitalle ilişkin haklar şeklinde ikili bir ayırma tabi tutmayı uygun görmekteyiz.

Dijital haklar başlığı altında, doğrudan teknolojik gelişmelerin sonucu olarak, dijital dünyanın kendisi ile var olan internete erişim hakkı, anonim olma hakkı, unutulma hakkı ve kişisel verilerin korunması hakkı incelenecektir. Ardından dijital dünyaya entegre olan en önemli haklardan ifade hürriyeti, siyasi katılım hakkı, çocuk hakları ile diğer bazı haklar üzerinde durulacaktır.

A. Dijital Haklar

1. İnternete Erişim Hakkı

2011 yılında Avrupa Konseyi, internet erişiminin temel bir insan hakkı olduğunu kabul etmiştir. İnternete erişim hakkı üçüncü kuşak hakları arasında kabul edilmektedir.⁴⁰ Bu hakkın kabul edilmesinde ifade hürriyeti, toplantı hürriyeti ve özel yaşam gibi internet dışında insanların en

³⁸ FIEDLER, Kirsten / MCNAMEE, Joe, "The Charter of Digital Rights", <https://edri.org/our-work/charter-digital-rights/> (Erişim Tarihi: 04.02.2025).

³⁹ CALZADA, Igor, "Digital Rights", https://www.researchgate.net/publication/356109773_Digital_Rights, (Erişim Tarihi: 04.02.2025).

⁴⁰ AVŞAR, Zakir, "İnternete Erişim Hakkı ve Devletin Yükümlülükleri", İletişim ve Demokrasi, 9, 2022, s. 150,151.

temel hakları olan kavramların internet ortamında da var olabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi yatmaktadır.⁴¹ Üçüncü kuşak haklar içerisinde kabul edilen internete erişim hakkını, dördüncü kuşak hakların adeta bir çatı hakkı niteliğinde olduğu kabul edebilir. Zira internet erişiminin olmaması ya da engellenmesi, aynı anda birden fazla hakkın da ihlal edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

İnternet erişiminin bir hak olup olmadığına ilişkin farklı görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri, internetin bir hak olmadığını bir hizmet türü olduğunu ifade ederken bir diğeri insan hakları kavramının temel olarak yalnızca negatif haklardan ibaret olduğunu, çünkü insan hakkı kavramının ortak bir payda teşkil etmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴² Bununla birlikte internet erişiminin bir temel hak olarak kabul edilmediği durumlarda dahi devletlere bazı yükümlülükler yüklediği kabul edilmektedir. Bunlardan en önemlileri, internet altyapısının oluşturulması, veri güvenliğine ilişkin tedbirler ve ceza kanunları uyarınca alınabilecek önlemlerdir.⁴³

Yunanistan Anayasası herkesin bilgi toplumuna katılma hakkına sahip olduğunu ifade ederken elektronik erişim sağlanmasını devletin bir yükümlülüğü olarak düzenlemektedir. Bunun dışında anayasal düzeyde internetin erişiminin hak olarak tanınmadığı görülmekle birlikte, kanunlar ve ilkeler düzeyinde internet bir hak olarak tanınmakta ve anayasal düzeyde olması için de çalışmalar yapılmaktadır.⁴⁴

Özellikle salgın dönemi göstermiştir ki günümüzde internet yalnızca bir hizmet olarak ele alınamaz. İnternet erişimine sahip olmamak artık neredeyse hayattan kopuk yaşamak anlamına gelmektedir. Hem başlı başına bir hak oluşu hem de diğer hakların kullanım alanı olması sebebiyle internet erişiminin artık bir temel olarak ele alınması elzemdir.

2. Anonim Olma Hakkı

Anonim olmak bir kişinin kimliğine ilişkin, söz konusu kişiyi tanımlamaya yarayacak yaş, cinsiyet, ırk gibi bilgilerin başkaları tarafından bilinmemesi durumu olarak ifade edilmektedir. Bu şekilde kişiler sosyal

⁴¹ <https://tr.euronews.com/2016/07/05/bm-interneti-temel-insan-hakki-olarak-kabul-etti> (Erişim Tarihi: 27.11.2023).

⁴² Ayrıntı için bkz. **YÜKSEL**, İsmail, "İnternete Erişim Hakkı", Ankara Barosu Dergisi, 80/3, 2022, s. 152,153.

⁴³ **AVŞAR**, s. 159.

⁴⁴ **YÜKSEL**, s. 163,164.

ağ ve diğer internet platformlarında, kendi isimleri ve görsellerinden tamamen farklı, anonim bir profil aracılığı ile kendisini daha güvende hissederek paylaşımlar yapabilmektedir.⁴⁵

Sosyal medya kullanıcılarına, anonim olma imkanı ve bunun sonucunda daha özgür paylaşımlar yapmalarına olanak sağlamaktadır. Öyle ki gerçek hayatta ifade edilemeyecek söylemler, anonim bir profil arkasından rahatça ifade edilebilmektedir. Bununla birlikte anonim olma halinin internet ortamında suç niteliğindeki ifade ve uygulamaları da kolaylaştırdığı bir gerçektir.⁴⁶ Kısaca kişiler anonim olmayı, bir hak olarak kullanırken bir yandan başkaca haklarını rahatça kullanabilmekte bir yandan da çevrimiçi hak ihlalleri için kendilerine uygun zemini yaratabilmektedir.

Anayasa mahkemesi de vermiş olduğu bir kararında, ilk derece mahkemesince tarafların gizlilik isteği taleplerine, somut bir red gerekçesi sunmamasını özel hayatın gizliliği hakkının ihlali kapsamında değerlendirmişdir.⁴⁷ Bu karardan hareketle şu sonuca varılabilir ki bireyler, belirli sebeplerle anonim kalma, bilgilerinin bilinmesini istememe hakkına sahiptir. Hatta öyle ki yargılamanın aleniliğinin anayasal düzeyde kabul edildiği bir sistemde dahi, tanınmama/bilinmeme isteğine mahkemelerce gerekçesiz red verilmesi, hak ihlali sonucunu doğurmaktadır.

3. Unutulma Hakkı

Dijitalleşmenin geldiği seviyeye birlikte bireylerin unutulması ve hatırlanması arasındaki denge bozulmuştur. Geçmişte yapılan hatalar, yanlışlar ya da işlenen suçlar, bunun neticesine katlanan bireylerin yıllar sonra bile karşısına çıkabilmektedir. İşte unutulma hakkı da kişinin aleni hale gelen geçmiş yaşantısının dijital ortamdan kaldırılması bir başka değişle artık hatırlanmamasını isteme hakkıdır.⁴⁸ Anayasa Mahkemesi de

⁴⁵ KAYA, Sertaç, "Sosyal Medyada Anonim Olmanın Söylemler Üzerindeki Etkisinin Haber Yorumları Üzerinden İncelenmesi", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 60/2022, s. 170.

⁴⁶ KAYA, s. 182.

⁴⁷ Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2020/25643, K. T.: 21.11.2023, p. 14. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 05.10.2024).

⁴⁸ USTA, Oğuz, Kişilik Hakkı Bağlamında Unutulma Hakkı, 1. Baskı, Ankara 2023, s. 269.

N.B.B. başvurusunda⁴⁹ unutulma hakkının gerekçesini, "...internet ortamında bir haberin uzun süredir kolayca ulaşılabilir olması nedeniyle kişinin şeref ve itibarını zedeleyen bir hâle dönüşmesi", şeklinde ifade etmektedir.

Aynı başvuruda mahkeme unutulma hakkına ilişkin olarak şunlara yer vermektedir, "...Anayasa'da açıkça düzenlenmeyen unutulma hakkı, internet vasıtasıyla ulaşılması kolay olan ve dijital hafızada bulunan haberlere erişiminin engellenmesi için Anayasa'nın 5., 17. ve 20. maddelerinin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır... unutulma hakkının kabul edilmemesi, internet vasıtasıyla kolayca ulaşılabilir ve uzun süre muhafaza edilebilir kişisel veriler nedeniyle başkaları tarafından kişiler hakkında ön yargı oluşturabilmesi nedeniyle manevi varlığının geliştirilmesi için gerekli onurlu bir yaşam sürdürmesine ve manevi bağımsızlığın müdahaleyi sürekli kılmaktadır."

Bununla birlikte Mahkeme, haber değeri devam eden durumlar açısından unutulma hakkının ihlal edilmediğini ifade etmiştir.⁵⁰ Yine vermiş olduğu başka bir kararında internet ortamındaki haberin güncelliğini koruduğunu ifade etmiş ve bu hakkı ifade ve basın özgürlüğü ile adil bir dengenin kurulması perspektifinden ele almıştır.⁵¹

Unutulma hakkı kamu hukuku açısından kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkıyla bütünleşirken, özel hukuk alanında ise kişilik hakları arasındadır. Unutulma hakkı aynı zamanda kişisel veri kavramıyla da doğrudan ilintili olup, hakkın konusunun kamuya açık kişisel veriler olduğu ifade edilmektedir.⁵²

Unutulma hakkının korunması açısından başlı başına bir mevzuat bulunmamaktadır. Hakkın kullanılması ve korunması açısından mevcut düzenlemelerden faydalanılmaktadır. KVKK m. 4,7 ve 11, İYHK m. 9 ve Türk Medeni ve Borçlar Kanunlarının kişilik haklarının korunmasına ilişkin hükümleri yasal dayanak olarak kullanılabilir.⁵³

⁴⁹ Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2013/5653, K. T.: 03.03.2016. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 05.10.2024)

⁵⁰ Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2014/17943, K. T.: 05.10.2017, p. 29. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 05.10.2024).

⁵¹ Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2014/4141, K. T.: 04.10.2017, p. 27,28. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 05.10.2024).

⁵² USTA, s. 269.

⁵³ USTA, s. 273,274.

4. Kişisel Verilerin Korunması Hakkı

Doktrinde “bireyin şahsi, mesleki ve ailesine ilişkin özelliklerini gösteren, o bireyi diğer bireylerden ayırmayı ve niteliklerini ortaya koymayı sağlayan her türlü bilgi”, şeklinde tanımlanan kişisel veri, 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) uyarınca *kimliği belirli yahut belirlenebilir olan bir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgi*, olarak ifade edilmektedir.⁵⁴ Anayasa mahkemesi vermiş olduğu kararlar çerçevesinde kişinin yalnızca adının ve soyadının değil, kimliği belli edecek düzeyde olması koşuluyla telefon numarası, motorlu taşıt plakası, sosyal güvenlik numarası, pasaport numarası, öz geçmiş, parmak izleri, sağlık bilgileri, genetik bilgiler, IP adresi, alışveriş alışkanlıkları, hobiler, tercihler, etkileşimde bulunulan kişiler, grup üyelikleri, aile bilgileri gibi tüm verileri kişisel veri olarak kabul etmektedir.⁵⁵

Kişisel veri kavramı temel olarak özel hukuka ilişkin bir konudur. Kişisel verinin korunması her ne kadar temel bir insan hakkı olsa da mülkiyet ve fikri mülkiyet hakları ile yakından ilişkilidir. Bununla birlikte her iki görüşün de kişisel veriyi açıklamada yetersiz kaldığı ifade edilerek “*insan haklarının özel hukuktaki görünüşü olan bir kişilik hakkı*” olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁶

1982 Anayasası m. 20/3 uyarınca herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Anayasa uyarınca bu hak sadece korumayı değil aynı zamanda hak sahibinin isteği doğrultusunda da düzeltilmesini, silinmesini ya da kullanılıp kullanılmadığının öğrenilmesini kapsamaktadır.

Anayasadaki düzenlemeye paralel şekilde KVKK m. 4/2 uyarınca, kişisel veriler belirli, meşru ve açık amaçlar için ve bu amaçla bağlantılı olarak sınırlı bir süreliğine, ölçülü bir şekilde hukuka ve dürüstlük kuralına uygun bir şekilde işlenmek zorundadır. KVKK m. 5 kişisel verilerin açık rıza olmaksızın işlenemeyeceğini hüküm altına alırken 2. fıkra bu durumun istisnalarını öngörmektedir.

⁵⁴ **AKKURT**, Sinan Sami, “Kişisel Veri Kavramının Hukuki Niteliğine İlişkin Yaklaşımlara Mukayeseli Bir Bakış”, *Kişisel Verileri Koruma Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2020, s.21.

⁵⁵ Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2017/16849, K. T.: 19.10.2023, 50.pgrgf. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 11.12.2023).

⁵⁶ **AKKURT**, s. 29,30.

Buna göre, kanunlarda açıkça öngörülmesi, fiili imkânsızlık nedeniyle rızasını açıklayamayacak durumda bulunan veya rızasına hukuki geçerlilik tanınmayan kişinin kendisinin ya da bir başkasının hayatı veya beden bütünlüğünün korunması için zorunlu olması, bir sözleşmenin kurulması veya ifasıyla doğrudan doğruya ilgili olması kaydıyla, sözleşmenin taraflarına ait kişisel verilerin işlenmesinin gerekli olması, veri sorumlusunun hukuki yükümlülüğünü yerine getirebilmesi için zorunlu olması, ilgili kişinin kendisi tarafından alenileştirilmiş olması, bir hakkın tesisi, kullanılması veya korunması için veri işlemenin zorunlu olması ve ilgili kişinin temel hak ve özgürlüklerine zarar vermemek kaydıyla, veri sorumlusunun meşru menfaatleri için veri işlenmesinin zorunlu olması, durumlarında açık rıza aranmaksızın da kişisel verilerin işlenmesi mümkündür.

Söz konusu düzenlemeye göre kişisel verilerin işlenmesi, hukuka ve dürüstlük kuralına uygun, meşru amaçlar kapsamında, sınırlı ve ölçülü olmalıdır. Bu ilkeler kişisel verilerin korunması, uygulanması ve düzenlenmesinde dikkate alınmak zorunda olan genel ilkelerdir.⁵⁷

Kanunun 6. maddesi uyarınca kişilerin ırkı, etnik kökeni, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini, mezhebi veya diğer inançları, kılık ve kıyafeti, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlığı, cinsel hayatı, ceza mahkûmiyeti ve güvenlik tedbirleriyle ilgili verileri ile biyometrik ve genetik verileri özel nitelikli kişisel veri kapsamında olup, ilgilinin açık rızası olmadan işlenmesi mümkün değildir. Yalnızca aynı maddenin 3. fıkrası uyarınca, sağlık ve cinsel hayat dışındaki kişisel veriler, kanunlarda öngörülen hâllerde ilgili kişinin açık rızası aranmaksızın işlenebilir. Sağlık ve cinsel hayata ilişkin kişisel veriler ise ancak kamu sağlığının korunması, koruyucu hekimlik, tıbbî teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi, sağlık hizmetleri ile finansmanının planlanması ve yönetimi amacıyla, sır saklama yükümlülüğü altında bulunan kişiler veya yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından ilgilinin açık rızası aranmaksızın işlenebilir.

Anayasa Mahkemesi 2020/25583 numaralı bireysel başvuruda *“açıkça dayanaktan yoksun olmadığı ve kabul edilemezliğine karar verilmesini gerektirecek başka bir neden de bulunmadığı anlaşılan özel hayata saygı hakkı*

⁵⁷ YÜCEDAĞ, Nafiye, “Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Kapsamında Genel İlkeler”, *Kişisel Verileri Koruma Dergisi*, 1/1, 2019, s. 61.

kapsamındaki kişisel verilerin korunmasını isteme hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddianın kabul edilebilir olduğuna karar verilmesi"⁵⁸ gerektiğine ilişkin ifadeyle, kişisel verilerin korunması hakkının özel hayata saygı kapsamında talep edilebileceğini ifade eder.

Mahkeme kişisel verilere ilişkin düzenlemelerin olduğu bir diğer kanun olan 4045 sayılı kanunda yer alan, "kişisel verilerin kayıt, muhafaza ve kullanımını içeren tedbirlerin kapsamını ve uygulanmasını düzenleyen ve özellikle, süre, stoklama, kullanım, üçüncü kişilerin erişimi, verilerin gizliliği, bütünlüğü ve imhası konusundaki usullere ilişkin, muhataplarının yetki aşımı ve keyfiliğe karşı yeteri kadar güvenceye sahip olmalarını sağlayacak açık ve detaylı kuralları içermediği"⁵⁹ tespitinde bulunmaktadır.

Kişisel veri kavramı günümüz dijital çağında son derece önemli bir yer işgal etmektedir. Bu durum haksız da sayılmaz. Özellikle elektronik ticaret ve hizmet alımlarında kredi kartı bilgilerinin ya da kişilerin adres ve nüfus bilgilerinin varlığı devlete ve ilgili kuruluşlara son derece önemli bir yükümlülük getirmektedir.⁶⁰ Bu yükümlülüğün yerine getirilmesi kapsayıcı bir mevzuatın hazırlanması yanında güvenli ve ileri bir bilişim altyapısının oluşturulması ile mümkündür.

B. Dijitalleşen Haklar

1. İfade Hürriyeti Hakkı

İfade hürriyeti tek bir başlık altında incelenmesi mümkün olmayan, hukukun en kendine has kavramlarından biridir. Bizim amacımız da ifade hürriyetinin kapsamlı şekilde ele alınması olmayıp, dijital haklar kapsamında incelenmesidir.

İfade hürriyeti rönesans ve reform hareketleri neticesinde insanın sadece insan olarak değer kazanma süreci sonunda temel hak ve hürriyetlerin en önemli dallarından biri haline gelmiştir. Son derece eski bir kavram olan ifade hürriyeti insanın kendini ifade edebilmesi, her türlü

⁵⁸ Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2020/25583, K. T.: 04.10.2023, 16.prgrf. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 11.12.2023).

⁵⁹ Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2014/7256, K. T.: 27.02.2019, 90.prgrf. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 11.12.2023).

⁶⁰ Dijital ortamda toplanan, saklanan ve analiz edilen verilerin güvenliği, veri sorumluları açısından bir haliyle bir sorumluluk doğurmaktadır. Zira hakkaniyet ilkesi gereği verileri toplama ve depolama işini üstlenenlerin, bunları sağlıklı şekilde muhafaza da etmesi gerekir. GÜRPINAR, Damla, "Kişisel Verilerin Korunamamasından Doğan Hukuki Sorumluluk", Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan, 19/Özel Sayı, 2017, s. 694.

düşüncesini ve fikirlerini özgür bir şekilde ifade edebilmesi anlamına gelmektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğin kendini ifade edebilmesi olduğu düşünüldüğünde ifade hürriyetinin önemi de ortaya çıkmaktadır.⁶¹ Bu bakımdan ifade hürriyetini pek çok hak ve hürriyetin temeli saymak yanlış olmayacaktır.

AİHS m. 10 uyarınca, herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir.

Aynı maddenin ikinci fıkrası bu hürriyetin hangi şartlar altında sınırlandırılabilirliğini hüküm altına almaktadır. Buna göre ifade hürriyeti, *yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir.* 1982 Anayasası da m. 25 ve 26 uyarınca, ifade hürriyetini koruma altına almaktadır.

İfade hürriyetinin kapsamı ise geniş bir hukuksal tartışma konusudur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi meşhur kararında ifade hürriyetinin sadece toplumun onayladığı alanlarda değil, devletin ya da toplumun herhangi bir kesiminin onaylamayacağı, rahatsız ve hatta şoke olacağı durumlarda da geçerli olduğunu belirtir.⁶² Bu bağlamda ifade hürriyeti kişinin düşüncelerini serbestçe oluşturmasından, bunları özgürce ifade etmesi ya da etmemesi arasındaki tüm alanı kapsayan genişliktedir.⁶³ Bu kapsam topluma mal olmuş siyasetçi ya da sanatçılar için daha da genişletilebilmektedir.

Günümüzde son derece önemli bir yer edinen sosyal medyanın kullanımını, ifade hürriyetine ilişkin önemli olayların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Söz gelimi bir internet sitesine ilişkin yapılan bant daraltması tedbiri, siteyi kullanan binlerce kişinin ifade hürriyetinin de sınırlandırılması

⁶¹ ÇEÇEN, Anıl, İnsan Hakları, 4. Baskı, Ankara 2015, s. 313.

⁶² AİHM, Handyside v. the United Kingdom, App. No. 5493/72, p.49. (Hudoc.echr., Erişim Tarihi: 15.11.2023)

⁶³ SUNAY, Reyhan, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Korunması", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8/1-2, 2000, s. 528.

anlamına gelmektedir. Bu tip hak kayıplarının önlenmesi için alınacak tedbirlerin suçun şahsiliği, hakkın ancak kanunla sınırlanabilmesi gibi ilkeler dikkatli şekilde bütünleştirilerek uygulanması son derece önemlidir.

İnternetin varlığı bireylerin yönetime ilişkin tartışma alana oluşturabildiği bir kamusal alanın da doğmasına sebebiyet vermiştir. Demokratik bir devlet açısından bu alanın özgür, açık ve doğası gereği heterojen olması gerekir. Aksi takdirde bu ortam, yalnızca izin verilenlerin yer alabildiği fakat demokrasinin özü ile uyumlu olmayan bir yapıya bürünecektir.⁶⁴

AYM'nin 2016/1430 başvuru numaralı bireysel başvuru kararında başvuru sahipleri, internet erişimi kısıtlamasının ifade özgürlüğü ile etkili başvuru haklarını ihlal ettiği iddiasında bulunmuştur. Mahkeme kararında, internet sitelerine yapılan her türlü kısıtlamanın bilgi alma ve verme özgürlüğüne, bundan dolayı da ifade özgürlüğüne bir müdahale oluşturduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

Önemli bir diğer konu ise yer sağlayıcılara verilen bant daraltma cezalarıdır. Kanunlar çerçevesinde bazı yayınlar sonucunda bant daraltılmasına gidilmesi mümkündür. Bununla birlikte bu tedbirin kullanılması ifade hürriyetini tamamen kullanılmaz bir hale getiriyorsa bunun için de gerekli tedbirlerin alınması gerekir. Bu değerlendirme yapılırken kullanımı kısıtlanan mecranın, hürriyet kapsamında ne oranda önemli olduğu da değerlendirilmelidir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi sansür olarak ifade edilebilecek durumların demokrasiler açısından kaygı verici düzeyde olduğu ifade etmiştir. Bu nedenle yayın incelemesi, durdurması ya da bir şekilde sınırlandırılmasına ilişkin her durumun özenle ele alınması gerekmektedir.⁶⁶

Az katılımcının olduğu yer sağlayıcıları açısından bu durumlar haber değeri dahi taşımazken, Youtube, X (eski ismiyle Twitter), Instagram gibi platformlarda yaşanan erişim problemleri ile birlikte toplumsal reaksiyon da gelişmektedir.

⁶⁴ SUNAY, Reyhan, Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları, 1. Baskı, 2013, s. 241.

⁶⁵ Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2016/1430, K. T.: 22.11.2023, 9.pgrgf. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 12.07.2023).

⁶⁶ TANJU, Erhan, AİHM Kararları Işığında İfade ve Basın Özgürlüğü, 2. Baskı, Ankara 2017, s. 367.

Mahkemenin bu konuya ilişkin belki de en önemli kararlarından biri *Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve diğeri*, davasıdır.⁶⁷ Diken, isimli internet haber sitesine erişimin engellenmesi konulu davada, 5651 sayılı yasanın 9. Maddesi kapsamında, erişimin engellenmesi talebinde bulunan kişinin kişilik haklarının ihlal edilmesinden dolayı Ankara 2. Sulh Ceza Hakimliği tarafından erişimin engellenmesine karar verilmiştir.⁶⁸

Anayasa mahkemesi yapmış olduğu incelemede, şayet internet yayını kişilik hakkını *ilk bakışta* ihlal ettiği anlaşılabilirse, istisnai olarak, erişimin engellenmesi kararı verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mahkeme devamında, dayanak madde olan 9. maddeye ilişkin olarak şu tespitlerde bulunmuştur, “...başkalarının şöhret veya haklarının korunmasına yönelik önlemlerin bir parçası olarak düzenlenen 9. maddedeki kural her ne kadar meşru bir sınırlandırma sebebi sunsa da sulh ceza hâkimliklerinin bu yetkiyi nasıl kullanacaklarını tarif etmemekte, sınırlandırma yaparken sulh ceza hâkimliklerine demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun ve orantılı karar veremelerine yardımcı olacak araçları sunmamaktadır... Her ne kadar 9. maddenin (4)

⁶⁷ Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2018/14884, K. T.: 27.10.2021, (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 12.07.2023).

⁶⁸ 5651 sayılı **internet ortamında yapılan yayınların düzenlenmesi ve bu yayınlar yoluyla işlenen suçlarla mücadele edilmesi hakkında kanunun 9. maddesi, erişimin engellenmesini şu şekilde düzenlemektedir;**

“(1) internet ortamında yapılan yayının içeriği nedeniyle kişilik haklarının ihlal edildiğini iddia eden gerçek ve tüzel kişiler ile kurum ve kuruluşlar, içerik sağlayıcısına, buna ulaşamaması hâlinde yer sağlayıcısına başvurarak uyarı yöntemi ile içeriğin yayından çıkarılmasını isteyebileceği gibi doğrudan sulh ceza hâkimine başvurarak içeriğin çıkarılmasını ve/veya erişimin engellenmesini de isteyebilir.

(2) internet ortamında yapılan yayının içeriği nedeniyle kişilik haklarının ihlal edildiğini iddia eden kişilerin talepleri, içerik ve/veya yer sağlayıcısı tarafından en geç yirmi dört saat içinde cevaplandırılır.

(3) internet ortamında yapılan yayının içeriği nedeniyle kişilik hakları ihlal edilenlerin talepleri doğrultusunda hâkim bu maddede belirtilen kapsamda içeriğin çıkarılmasına ve/veya erişimin engellenmesine karar verebilir.

(4) hâkim, bu madde kapsamında vereceği erişimin engellenmesi kararlarını esas olarak, yalnızca kişilik hakkının ihlalinin gerçekleştiği yayının, kısım, bölüm ile ilgili olarak (url, vb. Şeklinde) içeriğe erişimin engellenmesi yöntemiyle verir. Zorunlu olmadıkça internet sitesinde yapılan yayının tümüne yönelik erişimin engellenmesine karar verilemez. Ancak, hâkim url adresi belirtilerek içeriğe erişimin engellenmesi yöntemiyle ihlalin engellenemeyeceğine kanaat getirmesi hâlinde, gerekçesini de belirtmek kaydıyla, internet sitesindeki tüm yayına yönelik olarak erişimin engellenmesine de karar verebilir...”

numaralı fıkrası ile bu yolun yalnızca kişilik hakkının ihlalinin gerçekleştiği yayın, kısım, bölüm ile sınırlı olarak kullanılabilmesi, zorunlu olmadıkça internet sitesinde yapılan yayının tümüne yönelik erişimin engellenmesine karar verilemeyeceği belirtilmiş olsa da bu kural tek başına ifade özgürlüğüne yapılabilecek keyfi ve orantısız müdahaleleri önlemeye elverişli değildir. Kısıtlamanın belirli bir içeriğe ilişkin olduğu ve sınırlı etkileri bulunduğu iddia edilse bile internet ortamında bulunan bir içeriğe erişimin engellenmesi, o içeriğin belirli bir ülke sınırları içinden ulaşılmasına kararın verildiği tarihten itibaren süresiz olarak engel olduğundan ağır bir müdahale aracıdır ve internet ortamında bulunan zararlı içeriklerle diğer başka usullerle mücadele edilebildiği sürece başvurulmaması gereken bir yöntemdir. Dolayısıyla mevcut hâliyle 9. madde kamusal makamların takdir yetkisini daraltarak keyfi davranışların önüne geçebilmek için yargılama hukukunun usule ilişkin güvencelerinin yanında demokratik toplum düzenininin gereklerine uygun ve orantılı karar verilmesini sağlayacak güvenceleri de içermemektedir.”

2. Siyasi Katılım Hakkı

Siyasi katılım, demokratik sistemler açısından vatandaşların siyasi iktidardan, basit bir istek ya da talepten kapsamlı bir faaliyete kadar, geniş bir alanda yer almalarıdır. Demokratik olmayan toplumlar ise politikadan uzaklaştırılır. Böylece çoğulcu ve özgürlükçü yapı yerini otoriter ve baskın bir iktidar gücüne bırakmaktadır.⁶⁹

Seçimler, demokratik sistemler açısından vazgeçilmez unsurlardır. Her ne kadar seçim eşittir demokrasi önermesi doğru olmasa da seçimsiz bir demokrasiden bahsedilebilmesi de mümkün değildir.⁷⁰ Seçimler siyasi katılımın en önemli aracı olsa da çoğulcu demokrasiler açısından siyasi katılım, seçimlerden çok daha fazlasıdır. Vatandaşların bir siyasi parti ya da sosyal grup içerisinde yürüttüğü ve siyasi iktidarı etkilemeye yönelik her türlü faaliyet siyasi katılıma ilişkindir.⁷¹

Dahl, demokratik sürecin kriterlerinden birini *etkin katılım* olarak ifade eder. Siyasetin üretilmesinde üyeler görüşlerini diğer üyelere sunabilme açısından eşit imkanlara sahip olmalıdır. Yine bu sürecin kistaslarından biri de *bilgi edinebilmedir*. Yani üyeler alternatif siyaset seçenekleri

⁶⁹ FEDAYİ, Cemal, Siyaset Bilimi, 8. Baskı, Ankara 2018, s. 135,138.

⁷⁰ KIŞLALI, Ahmet Taner, Siyaset Bilimi, 14. Baskı, Ankara 2010, s. 289.

⁷¹ KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş, 35. Basım, Ankara 2014, s. 153.

ve bunların muhtemel sonuçları hakkında eşit bilgi edinebilme imkanına sahip olmalıdır.⁷²

Doktrinde yönetim olarak ifade edilen kavram, devlet ve toplumların bir arada, meşru bir karar alma amacıyla oluşturdukları ulusal ya da uluslararası bir ortam oluşturma, olarak ifade edilmektedir. Teknolojik gelişmelerin vatandaşların hizmetine sunulmasıyla yerel ve küresel ölçekte bireylerin ve toplumların da bu karar alma dinamiğine dahil edilmesi gerekmektedir. Bu yönetim aynı zamanda siyasi ve hukuki açıdan refah toplumlarının oluşmasıyla da doğrudan ilgilidir.⁷³

Klasik medya araçları olan gazete ve televizyondan çok daha fazlasını vadeden sosyal medya araçları, geri bildirim çok daha hızlı olması, daha özgür ve anonim bir alan olması, mevcut imkanlar dahilinde erişimin daha çeşitli, kolay ve hızlı olması gibi özellikleri⁷⁴ bakımından siyasi katılımın önemli bir aracı haline gelmiştir. Bu platformların varlığı ile siyasi olayların tabana yayılması, kamuoyu oluşması son derece hızlı olurken vatandaşların da hızlı bir şekilde reaksiyon vermesi mümkün hale gelmektedir. Bunun paralelinde siyasi hesapverirlik de artmaktadır.⁷⁵

İnternetin dönüştürücü etkisi ve interaktif yapısı, doğrudan demokrasinin de uygulanabilirliği sonucunu doğurmaktadır. Siyasi faaliyetlere çevrimiçi yollarla katılabilme imkanı, hem demokratik meşruiyetin hem de bilinçli vatandaşların artmasına yol açabilir. Bu durum elektronik oy verme işlemlerinden, kamu politikalarının belirlenmesine ve kanunlaştırma çalışmalarına kadar geniş bir alanı içermektedir.⁷⁶ Söz gelimi bazı Avrupa ülkelerinde belediyelerin katılım bütçelerinin oluşturulmasından gönüllü çalışma faaliyetlerine kadar, belediye sakinleri doğrudan

⁷² DAHL, Robert A. (Çeviren: Kadioğlu, Betül), *Demokrasi Üzerine*, 5. Baskı, Ankara 2019, s. 47,48.

⁷³ ÇELİKSOY, Emine / AKÇA, Ali, "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Yaşanan Dijital Dönüşüm Süreci", *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/2, 2024, s. 452,453.

⁷⁴ EKİCİ, s. 102,103.

⁷⁵ MERTEK, Sefa, "Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 20/67, 2024, s. 40.

⁷⁶ ZENGİN, Mehmet Ali, "Bilgi İletişim Teknolojilerinin Demokrasi İçerisinde Kullanımı ve Dijital Demokrasiye Geçiş", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/4, 2013, s. 298.

katılım sağlayabilmektedir.⁷⁷ Önemli olan husus yine bu teknolojinin ulaşılabilir ve güvenli olmasıdır.

3. Çocuk Haklarının Dijital Boyutu

Çocuk kavramı hukukta iki türlü kullanılmakta olup birincisi yetişkin olmayan küçük, diğeri ise altsoy yani anne-babaya dair soy bağıni ifade etmektedir. Bu bakımdan çocuğa hangi hukuki statü kapsamında yaklaşılacağı somut olaya göre belirlenmektedir.⁷⁸ Konumuz kapsamında korunmaya muhtaç birey olmasından hareketle çocuktan anlaşılması gereken de yetişkin olmayan küçüklerdir.

İnternet erişiminin yaygınlaşması ve hatta bir hak haline dönüşmesi ile birlikte kullanıcıların nitelikleri de önem kazanmıştır. Yetişkin bireyler hukuki sınırlar çerçevesinde dilediğince hareket edebilirken çocuklar açısından durum çok daha farklıdır. Fiziksel ve duygusal anlamda kendilerini tehlikelerden koruyamayacak düzeyde olan çocukların internete erişimleri sonucunda pek çok hak ihlali yaşanabilmektedir.⁷⁹

Çocuklara ilişkin riskler teknik riskler, fiziksel, sosyal ve psikolojik riskler, pedofili, pornografi ya da zararlı ve yasaklı maddelere maruz kalma gibi olasılıklar, kişisel güvenliğin ve özel hayata ilişkin kişisel bilgilerin üçüncü ve kötü niyetli şahısların eline geçmesi, suç örgütleri ya da bunlarla irtibatlı kişilerce kandırılabilme gibi son derece geniş bir yelpazeye sahiptir.⁸⁰ Zira potansiyel failerin kurbanlarını bulması, yalnızca "bir tık uzaklıktadır." Doktrinde ceza hukukuna ilişkin hükümlerin dijital ortamlarda gerçekleştirilen çocuk istismarları için yetersiz kaldığı ifade edilmektedir.⁸¹ Bu durum dijital haklara ilişkin yeni bakış açıları geliştirmenin, özellikle devletin sorumluluğu açısından, zorunlu olduğunu göstermektedir.

⁷⁷ YILDIZ, Mehmet / GÜMÜŞ, Erhan, "Yerel Yönetimlerde Dijital Dönüşüm: E-Belediye Uygulamaları", Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 9/2-1, 2023, s. 207.

⁷⁸ BALO, Yusuf Solmaz, Çocuk Koruma Hukuku, 1. Baskı, Ankara 2013, s. 33.

⁷⁹ TARI CÖMERT, İtr / KAYIRAN, Sinan Mahir, "Çocuk ve Ergenlerde İnternet Kullanımı", Çocuk Dergisi, 10/4, 2010, s.168.

⁸⁰ CANBEK, Gürol / SAĞIROĞLU Şeref, "Çocukların ve Gençlerin Bilgisayar ve İnternet Güvenliği", Politeknik Dergisi, 10/1, 2007, s. 35.

⁸¹ CAN YAVUZ, Neslihan, "Çocuğun Sanal Cinsel İstismarı", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 13/50, 2022, s. 134.

Anayasa mahkemesi İ.A. başvurusunda⁸² çocukların korunması açısından önemli ifadeler yer vermişti. Beş yaşındayken uğradığı cinsel istismar ve eziyet görüntüleri haber yapılan başvurusunun, internet ortamındaki hızlı yayılmayla birlikte küçüğün tanınır olmasını engelleme çabasının anlamını yitirdiğini ve sürekli olarak aynı travmayı tekrar tekrar yaşayacağını ifade etmiştir. Mahkeme böyle bir konunun diğer çocukların da korunmasına ilişkin hukuk bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederken, haber alma ve basın hürriyeti ile bir teraziye konduğunda tercih edilmesi gerekenin çocuğun üstün yararı olduğunu belirtmiştir.

İnternet erişimi ve bununla ilintili diğer durumların bir hak koluna dönüşmesi ile çocukların korunması arasında dikkatli bir sınır çizilmelidir. Bu sınırın aşılması çocukların internet kaynaklarından yeterince yararlanamaması, kendi jenerasyonundan geri kalması ve buna bağlı uyum problemleri yaşaması ve hatta belirli düzeyde risk faktörleri ile mücadele edebilme yeteneklerini geliştirememeleri neticesini doğurabilir.⁸³

Çocukların gelişimden birincil derecede sorumlu olanlar ailelerdir. Bu nedenle ebeveynlerin gerek kendilerinin gerekse de çocuklarının dijital tehlikelere karşı farkındalıklarını artırmaları, çocukları ile konuşmalar yapmaları önemlidir. İşin devlet sorumluluğu kısmında ise çocukların erişim faaliyetlerinin aileleri gözetiminde takip edilebilmesinin altyapısının oluşturulması, buna ilişkin toplumsal düzeyde dijital okuryazarlık düzeyinin artırılmasına ilişkin adımlar atılması son derece önemlidir.⁸⁴ Çocuklara ilkokuldan itibaren, dijital dünya tehlikelerinin, hukuksal haklarının, faydalı ve alternatif içeriklere nasıl ulaşılacağı anlatıldığı sistematik ve bilimsel bir eğitim modeli kurgulanmalıdır.

4. Diğer Bazı Haklar

Yukarıda belirtildiği üzere hemen her hak dijitalleşmeye müsaittir. Hayatın her alanının dijital ortama taşınması, mülkiyet hakkından çalışma hakkına, eğitim hakkından sağlık hakkına kadar pek çok hakkın yeni bir yaklaşımla ele alınması ve hukuksal olarak sınırlarının ve içeriğinin yeniden belirlenmesi gerekliliği doğurmaktadır. Sosyal ve teknolojik

⁸² Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2017/16849, K. T.: 19.10.2023, p. 63,65. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 05.10.2024).

⁸³ ÇELEN Fatma Kübra / ÇELİK Aygül / SEFEROĞLU Süleyman Sadi, "Çocukların İnternet Kullanımları ve Onları Bekleyen Çevrim-İçi Riskler", Akademik Bilişim '11 – XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 2011, s. 650.

⁸⁴ TARI CÖMERT/KAYIRAN, s. 169.

gelişime paralel olarak bunlardan bazıları, fikri mülkiyet hakları, eğitim hakkı ve çalışma hakkı olarak ön plana çıkmaktadır.

Fikri mülkiyet kavramı, “*bir eser üzerinde sahip olunabilecek maddi ve manevi hakların tamamını ve komşu haklarını*” ifade eden kavramdır. Fikri mülkiyet bir kişi ya da kuruluşa ait olan, kişi ya da kurumun bu fikrin, serbest ya da belirli kısıtlamalar içinde kullanılmasını kontrol edebildiği bir fikir ürünüdür.⁸⁵ 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSK) 1/B uyarınca eser, sahibinin hususiyetini taşıyan ve ilim ve edebiyat, musiki, güzel sanatlar veya sinema eseri olarak sayılan her nevi fikir ve sanat mahsulleri anlamına gelmektedir. Aynı kanun m. 8 uyarınca eser sahibi ise eseri meydana getiren kişidir. Özel durumlar bakımından da kanun şu ayrıntıları vermektedir; *bir işlenmenin ve derlemenin sahibi, asıl eser sahibinin hakları mahfuz kalmak şartıyla onu işleyendir. Sinema eserlerinde; yönetmen, özgün müzik bestecisi, senaryo yazarı ve diyalog yazarı, eserin birlikte sahibidirler. Canlandırma tekniğiyle yapılmış sinema eserlerinde, animatör de eserin birlikte sahipleri arasındadır.*

Fikri mülkiyet konusu sadece dijital alanda değil kendi alanında da tartışmalar olan bir konudur. Özellikle dijital dünya açısından fikri mülkiyetin varlığı ve bunun sınırları tartışmalı alanlardır. Kişilerin internet ortamındaki üretimlerinin ve emeklerinin korunması açısından bu korumanın nerede başlayıp nerede biteceği önemli bir sorundur.⁸⁶

Doktrinde ülkemiz açısından görülen en yaygın telif sorunlarından bazıları eserin dijitalleşmesi, dijital ortamda görünümü, iletimi ve paylaşımı olarak ifade edilmektedir. Türkiye dijital hakların yönetimine ilişkin WIPO sözleşmelerine (Telif Hakları Anlaşması) taraf olsa da bazı spesifik alanlarda, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nda İşlemeler ve Derlemeler maddesi gibi, yeterli korumanın sağlanmadığı ifade edilmektedir.⁸⁷

Covid-19 pandemisi döneminde dijital dönüşüm sürecinden etkilenen en önemli haklardan birisi de şüphesiz eğitim hakkıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi m. 26 uyarınca herkes eğitim hakkına sahiptir.

⁸⁵ <https://ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/sikca-sorulan-sorular/ticari/fikri-mulkiyet-haklari>. (Erişim Tarihi: 02.09.2023.)

⁸⁶ **MEDİN**, Burak, “Dijitalleşen Dünyada Fikri Haklar Sorunu”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7/2, 2017, s. 66.

⁸⁷ **TURHAN**, Metin, “Geleneksel ve Elektronik Eser Sahiplerinin Telif Hakları, Dijital Haklar Yönetimi: Uluslararası Düzenlemeler ve Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, Bilgi Dünyası, 17/1, 2016, s. 82,83.

1982 Anayasası da 42. maddesinde kimsenin eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılmayacağını düzenlemektedir. Bu düzenleme ışığında devletin eğitim hakkının gerçekleşmesi bakımından bir eşitlik sağlama görevi olduğundan bahsedilmesi mümkündür.

Pandemi döneminde çevrimiçi eğitime dair yaşanan sıkıntılar açıkça ortaya çıkmıştır. Özellikle Dünya Bankası'nın hazırlamış olduğu raporda dijital eğitim sürecinin, yüz yüze eğitimden çok daha eşitsiz bir ortam yaratacağı öngörüsü dikkat çekicidir.⁸⁸ Bu bakımdan devletlerin pandemi benzeri bir olağanüstü durum karşısında, eğitim hakkının sürdürülebilir olması için dijital dönüşüm süreçlerini ciddiyetle ele almaları gerekmektedir. Zira teknoloji yalnızca eğitime ulaşma değil aynı zamanda eğitimin içeriği, zamanı ve yeri bakımından da son derece önemli katkıları beraberinde getirmiştir.⁸⁹

Dijitalleşmenin getiri olan bir diğer dönüşüm de çalışma hakkına ilişkindir. Öyle ki bu dönüşüm kendine ait bir *"toplumsal tip"* üretmiştir. Dijital içerik üreticisi olan YouTuber, Instagram Fenomeni, Influencer, gibi kişiler dijital dünyada tamamen kendine has, ekonomik ve sosyal özgünlüğü olan bir yaşam alanı kurmuşlardır.⁹⁰

III. DİJİTAL HAKLAR ÖZELİNDE DEVLETİN DÜZENLEME SORUMLULUĞU

Teziç, siyasi anlamda demokrasinin dinamik bir kavram olup sürekli değişim içinde olduğundan bahseder. Toplumların gelişmişlik düzeyi ile demokratik gelişmişlik arasında doğrudan bağlantı bulunmaktadır.⁹¹ Dijital imkanların artması ve teknolojik gelişimle birlikte siyasi katılım sistemlerinin dijital ortamlara taşınması hak ve hürriyetlerin kullanım alanı ve içeriklerinin de dönüşüme uğramasına sebebiyet vermişti. Demokrasinin dijital dünya ile yorumlanması bahsine dijital gelişmişlik ve bu dijital imkanlara erişilebilirlik yönünden bakmak gerekmektedir.

Dijital araçların kullanılmasıyla siyasi katılımın şekil değiştirmesi hem nicelik hem de nitelik bakımından ele alınmalıdır. Vatandaşların ne

⁸⁸ KILIÇ, Muharrem, "Pandemi Döneminde Dijital Eğitim Teknolojisinin Dönüştürücü Etkisi Bağlamında Eğitim Hakkı ve Eğitim Politikaları", Yükseköğretim Dergisi, 1/1, 2021, s. 29.

⁸⁹ KILIÇ, s. 35.

⁹⁰ KULLUK, Reyhan, "Dijital Toplumun Tipleri: Dijital İçerik Üreticilerinin Sosyolojik Bir Analizi", Sosyoloji araştırmaları Dergisi, 26/2, 2023, s. 74.

⁹¹ TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku, 16. Baskı, İstanbul 2013, s. 107.

oranda dijital katılıma erişebildiği ve bu erişim neticesinde hak ve hürriyetlerin ne oranda kullanılabilirdiğinin belirlenmesi gerekir. Özellikle temsili demokrasi hareketleri kapsamında kamu kurumlarına katılım aynı zamanda bu kurumların şeffaflığı ve sağlanan katılımın hizmete dönüşebilmesi beklentisini ortaya çıkarmaktadır.⁹² Bununla birlikte demokrasi yalnızca siyasi katılım anlamına gelmemektedir. Demokrasi aynı zamanda demokratik kurallara uyma zorunluluğunu içermektedir. Burada önemli olan husus siyasi otoritenin keyfi kararları karşısında toplumun demokratik bir refleks ile hareket edebilme alanı ve anlayışı olmasıdır.⁹³

Devletin sorumluluğu kapsamında dikkate değer bir diğer konu da mali yükümlülüklerin anlamlı kullanılmasıdır. Bu bakımdan dijitalleşme kamununun tasarrufu ve kaynakların verimli kullanılması anlamına da gelmektedir. Geleneksel sarf malzemelerinin kullanımından kaynaklı mali ve çevresel etkiler ile tekrar eden harcamaların, sanal ortama yapılacak uzun vadeli yatırımlarla en aza indirgenmesi mümkün olup, kaynak fazlası ile farklı yatırımlar gündeme gelebilecektir.⁹⁴

Devletin özellikle çocuklar bakımından toplumu koruma amacıyla dijital alanın sınırlandırılması gibi önlemler alabilmesi son derece olağandır. Burada önemli olan mesele söz konusu “koruma” refleksinin bir çeşit “sansür” olmamasıdır. Bu nedenle makalenin başında ifade edilen siyasi katılım süreçlerine halkın katılımı önem arz eder. Dijital ortamların kullanılmasına ilişkin olarak alınacak kararların açık ve şeffaf bir şekilde ele alınması, demokratiklik açısından hayati bir öneme sahiptir.⁹⁵

Çocukların dijital ortamlarda korunması için bazı hukuksal düzenlemeler olsa da dijital erginliğe ilişkin düzenlemeler kısıtlıdır. Özellikle KVKK’de dijital anlamda erginliğin ne olacağı hususlarının düzenlenmesi ve çocukların korunması için özel bazı veri gizliliği düzenlemeleri yapılması gerekliliği de doktrinde ifade edilmektedir.⁹⁶

⁹² YEL, Nurhan, “Dijital Demokrasinin Değerlendirilmesi: Demokrasinin Sorunlarına Bir Çare mi Yoksa Bir Mit mi?”, The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 13-(3), 2023, s. 773.

⁹³ AKTAŞ, Murat, “Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, 2015, s. 103.

⁹⁴ ÇELİKSOY / AKÇA, s. 483.

⁹⁵ HENKOĞLU, Türkey/ YILMAZ, Bülent, “İnternet Erişim Özgürlüğünün Kısıtlanması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, Bilgi Dünyası, 14/2, 2013, s. 231,232.

⁹⁶ AKTAŞ AVCI, Pınar, “Yeni Bir Erginlik Türü: ‘Dijital Erginlik’”, Adalet Dergisi, 73/2, 2024, s. 871,872.

Dijital alanın genişlemesi ile birlikte hak ve hürriyetlerin kullanım alanı ve imkanı artsa da gerekli düzenlemelerin yapılmaması durumunda bu durum bir *geriye gitme haline* de sebep olabilecektir. Toplumsal sınıf ayrımının derinlemesine yaşandığı toplumlarda, fırsat eşitsizliği ile birlikte dijital anlamda demokratik hak ve hürriyetlerden yararlanabilme imkanı yalnızca belirli bir tabakaya ait olabilecektir. Bu da doktrinde “*elitler hakimiyeti*” modeli endişesi doğurmaktadır.⁹⁷ Söz gelimi 2019 yılında Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı tarafından yayınlanan, Dijital Ekonomi Raporuna göre *en az gelişmiş ülkelerde* dijital ürünlerden yararlanabilen nüfus toplam nüfusun %5’inden daha azdır.⁹⁸ Bu endişeye ek olarak internet kullanımının, hak ve hürriyetlere beklendiği düzeyde katkı sağlamama ihtimali de mevcuttur. Fakat bunun tam tersi olarak engelli bireylerin, dezavantajlı grupların hak ve hürriyetlere erişimi açısından ise olumlu katkıları olacağı da hesap edilmelidir.⁹⁹

Bütün bu ayrımlara ek olarak internete ve dijital dünyaya eşitsiz ulaşım modeli, bir diğer ayrım olan dijital bölünmeyi de beraberinde getirebilecektir. Bu durumun yaşanmaması adına, temel eğitim seviyelerinde bilgisayar sınıfı oluşturmaktan, erişim altyapısının bütün topluma yayılması, personel ihtiyacının karşılanması ve toplumun her kademesine dijital eğitim sağlanması, demokrasi bilinci ve internet kültürünün aşılması gibi kapsamlı bir süreç modellenmelidir.¹⁰⁰

IV. DİJİTAL HAKLARA İLİŞKİN BAZI SORUNLAR

Dijital dönüşümle birlikte vatandaşlık da baştan tanımlanmaktadır. Eğitim, ticaret, sağlık sosyal haklar ve hemen her türlü siyasi katılım hakkının dijital ortama aktarılması vatandaşlığın da dijitalleşmesine yol açmaktadır. CİMER, UYAP, e-Nabız gibi uygulamalar bir yandan erişim hakkının önemini ortaya koyarken bir yandan da haklara erişimde kolaylık ve demokratik katılım bakımından da bilinçlenmeye destek olmaktadır.¹⁰¹

⁹⁷ YEL, s. 774.

⁹⁸ TUNÇER, s. 17.

⁹⁹ ZENGİN, s. 299.

¹⁰⁰ GÜLER, Tahsin/ŞAHNAGİL, Sinem, “Dijital Demokrasi ve Yönetim İlişkisi Çerçevesinde E-Demokrasi/E-Devlet Uygulamaları”, Journal of Emerging Economies and Policy, Vol.2, Iss.2, 2017, s.26,27.

¹⁰¹ DEDE, Ayşegül, “Dijital Vatandaşlığın Dokuz Boyutu ve E-Devlet Uygulamaları”, Ekev Akademi Dergisi, 97, 2024, s. 25.

Dijitalleşmenin olumsuz kanadında ise özellikle gençlerin, yüzeyselleşmesi ve hızlı bir yozlaşma sürecine girmesi yer almaktadır. Buna ek olarak bireylerin dijital ortamda yargılama yapılmadan suçlu ilan edilerek masumiyet karinesinin ihlal edilmesi, sosyal medya platformlarının bir mahkeme işlevi görmesi ve yargısal reaksiyonların neredeyse buralardaki toplumsal tepkiye göre rol alması, olumsuz etkiler olarak ifade edilmektedir.¹⁰²

Her yenilik ve dönüşümün kendine has problemleri olmaktadır. Hukuki açıdan dijital dönüşüme ilişkin temel problemler bireylerin bu sürece ilişkin haklarını bilmemesi ya da ulaşamaması ve hukuki düzenlemelere ilişkin eksiklikler ve yanlış uygulamalar olarak göze çarpmaktadır. Sosyal problemler ise farklı bilim dallarının konusuna girmekle birlikte elbette çözümleri, yine devletin hareket alanı içerisinde kalmakta olup, özgürlük ve güvenlik dengesi sağlanarak hareket edilmesi gerekmektedir.

A. Hak Bilincinin Yerleşmesi

Dijital haklar, her ne kadar hızlıca yol alınsa da halen düzenlenmesi gereken ve ilerlemenin sürekliliği bakımından da düzenleme ihtiyacının süregeldiği bir alandır. Haliyle kimi zaman bir hakkın ortaya çıkışı dahi gözden kaçabilmektedir. Modern toplumlarda her ne kadar okur yazarlık, bilgiye erişim imkanları artsa da özellikle ülkemiz açısından temel haklarının dahi farkında olmayan kişiler olması normaldir. Yeni hakların ortaya çıkışı ve bu hakların kapsamlarının belirlenmesi, özneler açısından da bu hakların anlaşılması ve kullanılmasında önemli rol oynamaktadır.

Avrupa Komisyonunca 2021 yılında hazırlanan Dijital Haklar ve İlkeler Raporu dijital okur-yazarlık bakımından önemli veriler içermektedir.¹⁰³ Raporun hazırlandığı tarih itibariyle, katılımcı ülke vatandaşlarından yaklaşık %50'si haklarının dijital ortamlarda korunabildiğini yeterince ya da tamamen bilmemektedir. Öğrencilerin %28'i, emeklilerin %54'ü, çalışmayan ev insanların %59'u fiziken yapabildikleri hak başvurularını dijital ortamda yapabileceklerini bilmemektedir. Yine aynı rapora göre, gelir grupları açısından üst gruptan orta ve alt sınıflara doğru da dijital farkındalık ve bilgi azalmaktadır. Teknolojik gelişmeler

¹⁰² MERTEK, s. 55.

¹⁰³ <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2270>, Digital Rights and Principles, Special Eurobarometer 518 Report, September-October 2021, (Erişim Tarihi: 04.10.2024)

açısından AB düzeyinde dahi kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğu ortadayken, teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin tabana yayılmasının biraz daha vakit aldığı ülkelerde ciddi iyileştirmeler ve uygulamalar yapılmalıdır.

Elbette yeni hakların doğması ya da bazı hakların dönüşmesi, sancılı bir kabul sürecine sahip olabilir. Bu durum dijital hakların ortaya çıkmasından önce, birinci kuşak haklardan sonra ikinci kuşak hakların ortaya çıkması dönemlerinde de yaşanmıştır. Burada önemli olan mevcut hakların yitirmeyeceğinin altı çizilerek, haklar arasında bir çatışma ortamını körüklemek yerine, yeni imkanların bu hakları pekiştireceğinin ve kullanımını kolaylaştıracağıın anlatılmasıdır.¹⁰⁴

B. Hukuki ve İktisadi Sorunlar

Dijital haklara ilişkin en temel hukuki sorunlar, hukuk kurallarının dönemin şartlarına uyumlu olmaması ve uygulanmalarına ilişkin sorunlardır.

İlk olarak hukukun düzenleme alanı dijital dünyanın gelişme hızına paralel ilerleyememektedir.¹⁰⁵ Bu hem teknolojik gelişmelerin hızı hem de yasa koyma süreciyle ilgilidir. İnternet dünyasına ilişkin yürürlüğe giren bir uygulama, bir yasaklama ya da düzenleme, yine bu alanın taşıdığı imkanlarla bertaraf edilebilmekte ya da anlamsız kalabilmektedir. Yasaklanan bir sitenin yerine yenisi açılabilen ve kullanıcılar birkaç gün içerisinde burayı kullanabilmekte ya da buna gerek dahi kalmadan çeşitli VPN¹⁰⁶ uygulamaları ile ilgili siteler kullanılabilir.

İkinci olarak ise dijital haklara ilişkin hukukun, ilk mesele paralelinde uygulama sıkıntısı olmasıdır. Kuralı uygulayacak idare mensuplarının yeterliliğinden, ilgili düzenlemelerin muğlaklığı ve haliyle hangi

¹⁰⁴ KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Ankara 2013, s. 78.

¹⁰⁵ Söz gelimi dijital ortama ilişkin suçlar ilk etapta “siber suçlar” kavramıyla ifade edilmektedir. Bununla birlikte siber suçlar gelişen ve ilerleyen teknoloji karşısında yetersiz kalmaktadır. Zira hem siber teknolojinin kolaylaştırdığı hem de siberle ilgili olan yeni suç tipleri türemektedir. YAĞCI, Burak, “Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Gelişmesiyle Değişen Siber Suç Tanımı ve Yaklaşımlar”, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Dergisi, 1/1, 2023, s. 173. Bu durum da haliyle yapılacak hukuki düzenlemelerin daha kapsamlı ve dönüştürülebilir olması gerektiğini göstermektedir.

¹⁰⁶ “VPN, ‘Sanal Özel Ağ’ anlamına gelir ve genel ağlar kullanılırken korumalı bir şebeke bağlantısı oluşturmaya olanak verir. VPN programları internet trafiğinizi şifreler ve çevrimiçi kimliğinizi gizler. Böylece üçüncü kişilerin çevrimiçi hareketlerinizi takip etmesi ve veri çalması zorlaşır.” <https://www.kaspersky.com.tr/resource-center/definitions/what-is-a-vpn>. (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

durumlarda uygulanma alanı bulunabileceği gibi sorunlarla karşılaşılabilir. Çocukların korunması için yasaklanabilen bir içerik yetişkinlerin ifade ya da haber alma hakkına hâlel getirebilmektedir. Bu da dijital haklara ilişkin daha kapsamlı ve daha ayrıntılı düzenlemelerin varlığına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Dijital hakların spesifik olarak hukuki alanda yarattığı bir endişe ise, gelecek teknolojisinin hukukçuların yerini alabilme ihtimalidir. Günümüzde hukuksal sözleşmeler hazırlayabilen programlardan, icra takip uygulamalarına, e-duruşma hizmetinden bireylerin avukata ihtiyaç duymaksızın hukuki danışmanlık alabildiği yapay zeka programlarına kadar teknolojiye atılım düzeyinde gelişmeler yaşanmaktadır. Bu gelişmelere sade vatandaşın ayak uydurabilmesi kadar hukuk meslek gruplarının da ayak uydurması önem arz eder. Burada amaç hukukçunun işini teknolojiye devretmek değil; teknolojiden faydalanarak işlerin daha kolay, akıcı ve ekonomik olmasının sağlanmasıdır.¹⁰⁷

Dijital haklara ilişkin olarak bir diğer problemlili alan iktisadi olanaklardır. Dijital teknoloji son derece külfetli olabilmektedir. Devlet dünyadaki mevcut teknolojilerin tamamını getirmeye zorlanamaz. Kaldı ki 1982 Anayasası m. 65 uyarınca, devlet görevlerini yerine getirirken önce amaca uygunluk sonra da mali kaynakların yeterliliği kapsamında hareket etmelidir.

Verimsiz yatırımlarda bulunmak ya da devleti mali anlamda sıkıntıya sokacak harcamalardan kaçınmak da devletin sorumluluğu kapsamındadır. Zira böyle bir durumda yine vatandaşın beslenme, barınma gibi çok daha öncelikli ihtiyaçlarını karşılama açısından sıkıntıya düşme riski doğacaktır.¹⁰⁸ Haliyle altyapı çalışmalarından, kişilerin gerekli cihazları edinmesine kadar devlete pek çok sorumluluk alanı açılmaktadır. Burada önemli olan devletin her türlü kaynak ve imkanını tek bir işe ayırması değildir. Fakat bir haktan yararlanılabilmesi için öncelikle o haktan yararlanabilmenin asgari şartları sağlanmalıdır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ **ABANOZ**, Buket, "Hukuki Bilgiye Dijital Erişim", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 26/1, 2020, s. 201.

¹⁰⁸ **DİNLER**, Veysel, "Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı Açısından İdarenin Sorumluluğu," Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1-1, 2008, s. 5

¹⁰⁹ **ELTİMUR**, Dilara, "Anayasa Hukuku Kapsamında Sağlık Hakkı ve Dava Edilebilirlik Sorunu", İzmir Barosu Dergisi, 87/2, 2022, s. 384. Dijital dönüşüme ayak uydurabilmenin en önemli gereksinimlerinden biri de kurumsal bir teknolojik yeniden yapılandırma modelinin benimsenmesidir. **ÖZBİLGİR**, Halil İbrahim / **SARIYAR**,

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetlere ilişkin sınıflandırmalar insanlık tarihindeki önemli atılımlar sonucunda gerçekleşmiş ve genişlemiştir. Günümüzde bu atılım insanlığın gelişimine paralel olarak, teknoloji merkezlidir. Özellikle Covid-19 Pandemisi ile birlikte teknolojik atılım bir nevi ihtiyaç halini almış ve artık internet erişimi, çevrimiçi işlemler, insanlar için lüks olmaktan çıkarak hayatın olağan akışında bir zorunluluk halini almıştır.

2023 yılında yayınlanan Dijital On Yıl İçin Dijital Haklar ve İlkeler Avrupa Deklarasyonu, dijital dönüşüme ilişkin beklentilerin yer aldığı ve ülkeler arası ilişkilerde Avrupa Birliği tarafından gözetileceği belirtilen önemli düzenlemeler getirmektedir. Deklarasyon dijital dönüşümün merkezine insanı koyarak, adil erişim, bağlanabilirlik, çevrimiçi kamu hizmetleri, dijital alanda eğitim, mahremiyet, çocukların korunması ve sürdürülebilirlik gibi temel konuları ele almaktadır.¹¹⁰

Temel ihtiyaçların karşılanması için özellikle internete erişim hayati bir konumdur. Bu açıdan internet erişimi, dijital hakların kullanımında bir çatı hak olarak kabul edilebilir. İnternet erişiminin sağlanması sonrasında ifade hürriyeti, kişisel verilerin korunması, savunmasız grupların korunması, bilgiye erişim ve bilgiyi yayma gibi haklar temel dijital haklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette bu hakların çoğu aslında çağa ayak uydurarak “dijitalleşen” haklardır.

Siyasi iktidarların teknolojik gelişmeleri takip etmesi ve desteklemesi gerekmektedir. Bu haklara ilişkin hareket ve hedef analizinin doğru şekilde yapılması gerekir. Aksi takdirde hem uluslararası anlamda günceli yakalayamayarak geride kalma durumu hem de dijitalleşen dünyada vatandaşların haklarına ulaşamaması söz konusu olacaktır. Elbette dijital erişim ve hak kullanımına ilişkin okur-yazarlığın teşvik edilmesi de devletin sorumluluğundadır. Bu sorumluluk teknik imkanlar çerçevesinde

Birsen / ERTÜRK, Ahmet, “Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberinin Uygulanması ve Denetimlerine Yönelik İyileştirme Önerileri”, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Dergisi, 1/1, 2023, s. 9. Böylece sadece bireyler değil idari kurumlar da dijital haklardan ve imkanlardan faydalanabilecek ve bu hakların toplum nezdinde benimsenmesi bir istekten, zorunluluğa dönüşecektir. Bu durum E-Devlet uygulamasının ilk çıktığı dönemle günümüzdeki önemi düşünüldüğünde açıkça görülebilmektedir.

¹¹⁰ KAYA, Mehmet Bedii, Avrupa Birliği Dijital On Yıl İçin Dijital Hak ve İlkeler Deklarasyonu (Resmi Olmayan Çeviri), www.mbkaya.com, (Erişim Tarihi: 03.02.2025).

yapılabilecek olsa da bu durumun bir “bahane” haline dönüşmemesi, alternatif ve yerel teknoloji üretiminin teşvik edilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

Diğer bir konu ise elbette hukuki düzenlemeler ve uygulamalar ile ilgilidir. Dijital haklara ya da hakların dijital ortamda kullanımına ilişkin düzenlemelerin açık ve anlaşılabilir olması son derece önemlidir. Aynı zamanda bu düzenlemeler, yaşanacak gelişmeleri öngörür şekilde, idari makamları keyfiyetle harekette bulunma alanı tanımaksızın hazırlanmalı, sadece kısa vadeli uygulamalar tercih edilmemelidir. Bu bakımdan öncelikli olarak dijital veri güvenliğini artırmaya yönelik çalışmalar ve özellikle internet erişimine ilişkin kanunlaştırmalar ivedilikle yapılmalı, muğlak alanlar netleştirilmelidir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte siyasi katılım da artık dijital mecra da çok daha fazla gerçekleşmektedir. Siyasi anketler, vatandaşların talepleri, E-Devlet, CİMER gibi yönetime katılım araçları siyasi katılım hakkının dijital tabanlar üzerinden gerçekleşmesini sağlamaktadır. Oy verme işleminin dahi elektronik şekilde yapıldığı günümüzde, en basit siyasi haklarımız dijital yollardan gerçekleşmektedir. Bu da devlete dijital erişimi eşitçe tabana yayma sorumluluğu yüklemektedir.

Uygulayıcılara da önemli görevler düşmektedir. Hürriyetlerin geniş yasakların ise dar yorumlanması genel ilkesinden hareketle, özgürlük alanı geniş tutulmalıdır. Aksi takdirde sözcüğü, internet erişiminin kısıtlanması gibi bir uygulama pek çok başka hakkın da kısıtlanması ve kullanılamaması anlamına gelmektedir. Bu durum artık dijital teknoloji ile iç içe yaşayan toplumlarda telafisi mümkün olmayan hak ihlalleri doğurabilmektedir.

Belirttiğimiz hususlar kapsamında son önerimiz, özellikle çatı hak olarak değerlendirilmesi mümkün olan internete erişim hakkının yeni anayasa yapımı ya da anayasa değişikliği süreçlerinde dikkate alınarak anayasal düzeyde düzenlenmesidir.

KAYNAKÇA

- ABANOZ**, Buket: “Hukuki Bilgiye Dijital Erişim”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 26/1, 2020, s. 190-203.
- AKKURT**, Sinan Sami: “Kişisel Veri Kavramının Hukuki Niteliğine İlişkin Yaklaşımlara Mukayeseli Bir Bakış”, Kişisel Verileri Koruma Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 2020, s. 20-32.
- AKTAŞ**, Murat: “Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, 2015, s. 87-105.
- AKTAŞ AVCI**, Pınar: “Yeni Bir Erginlik Türü: ‘Dijital Erginlik’”, Adalet Dergisi, 73/2, 2024, s. 855-885.
- ALGAN**, Bülent: İnsan Hakları (Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve), 1. Baskı, Ankara 2023.
- AİHM, Handyside v. the United Kingdom, App. No. 5493/72, p.49. (Hudoc.echr., Erişim Tarihi: 15.11.2023)
- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2016/1430, K. T.: 22.11.2023, 9.pgrgf. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 12.07.2023).
- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2018/14884, K. T.: 27.10.2021, (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 12.07.2023).
- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2017/16849, K. T.: 19.10.2023, 50.pgrgf. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 11.12.2023).
- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2020/25583, K. T.: 04.10.2023, 16.pgrgf. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 11.12.2023).
- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2014/7256, K. T.: 27.02.2019, 90.pgrgf. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 11.12.2023).
- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2013/5653, K. T.: 03.03.2016. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 05.10.2024).
- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2014/17943, K. T.: 05.10.2017, p. 29. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 05.10.2024).
- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2014/4141, K. T.: 04.10.2017, p. 27,28. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 05.10.2024).
- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2020/25643, K. T.: 21.11.2023, p. 14. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 05.10.2024).

- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2017/16849, K. T.: 19.10.2023, p. 63,65. (AYM, Kararlar Bilgi Bankası, Erişim Tarihi: 05.10.2024).
- AVŞAR**, Zakir: "İnternete Erişim Hakkı ve Devletin Yükümlülükleri", İletişim ve Demokrasi, 9, 2022, s. 147-161.
- AYBAY**, Rona: İnsan Hakları Hukuku, 1. Baskı, İstanbul 2015.
- BALO**, Yusuf Solmaz: Çocuk Koruma Hukuku, 1. Baskı, Ankara 2013.
- BARABASH**, Olha O. / **DOBKINA**, Kateryna R. / **KLYUYEVA**, Yevgeniya M. / **MARTIUK**, Alina S. / **POVALENA**, Mariana V.: "The Fourt Generation of Human Rights: European Standards and National Experince", Boletín Mexicano de Derecho Comparado, 167, 2023, s. 3-32.
- BIELIAKOV**, Kostyantyn / **TYKHOMYROV**, Oleksandr / **RADOVETSKA**, Liudmyle / **KOSTENKO**, Oleksii: "Digital Rights In The Human Rights System", Intereulaweast, X/1, 2023, s. 183-207.
- CALZADA**, Igor: "Digital Rights", https://www.researchgate.net/publication/356109773_Digital_Rights, (Erişim Tarihi: 04.02.2025).
- CAN YAVUZ**, Neslihan, "Çocuğun Sanal Cinsel İstismarı", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 13/50, 2022, s. 115-138.
- CANBEK**, Gürol / **SAĞIROĞLU** Şeref: "Çocukların ve Gençlerin Bilgisayar ve İnternet Güvenliği", Politeknik Dergisi, 10/1, 2007, s. 33-39.
- CORNESCU**, Adrian Vasile: "The Generations of Human Rights", In Days of Law: the Conference Proceedings (1st Edition). Brno: Masaryk University, 2009.
- ÇATLI**, Mehmet / **KESKİN**, Salih: "İnsan Haklarının Değişime Açık Konusu: Dijital Vatandaşlık Kavramı Üzerine Bir İnceleme", Ombudsman Akademik, 7/14, 2021, s. 199-229.
- ÇEÇEN**, Anıl: İnsan Hakları, 4. Baskı, Ankara 2015.
- CELEN** Fatma Kübra / **ÇELİK** Aygül / **SEFEROĞLU** Süleyman Sadi: "Çocukların İnternet Kullanımları ve Onları Bekleyen Çevrim-İçi Riskler", Akademik Bilişim '11 – XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 2011, s. 645-652.
- ÇELİKSOY**, Emine / **Akça**, Ali: "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Yaşanan Dijital Dönüşüm Süreci", ÇAKÜ Sosyal Bilimler enstitüsü Dergisi, 15/2, 2024.

- DAHL**, Robert A. (Çeviren: Kadioğlu, Betül): *Demokrasi Üzerine*, 5. Baskı, Ankara 2019.
- DEDE**, Ayşegül, “Dijital Vatandaşlığın Dokuz Boyutu ve E-Devlet Uygulamaları”, *Ekev Akademi Dergisi*, 97, 2024, s. 15-27.
- DERDİMAN**, Ramazan Cengiz: *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni* 1. Baskı, İstanbul 2006.
- DİNLER**, Veysel: “Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı Açısından İdarenin Sorumluluğu”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-1, 2008, s. 1-19.
- DOMARADZKİ**, Spasimir / **KKVOSTOVA**, Margaryta / **PUPOVAC**, David: “Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse”, *Human Rights Review*, 20, 2019, s. 423-443.
- DÖNER**, Ayhan / **KELEK**, Mücahit: “Negatif Yükümlülükler Açısından Sağlık Hakkı”, *EÜHFD*, XIX – 3/4, 2015, s. 3-21.
- EKİCİ**, Şerafettin: *Bilişim ve Teknoloji Hukuku*, 2. Baskı, Ankara 2023
- ELTİMUR**, Dilara: “Anayasa Hukuku Kapsamında Sağlık Hakkı ve Dava Edilebilirlik Sorunu”, *İzmir Barosu Dergisi*, 87/2, 2022, s. 357-416.
- EREN**, Abdurrahman: *Anayasa Hukuku Dersleri*, 4. Baskı, Ankara 2022.
- FEDAYİ**, Cemal: *Siyaset Bilimi*, 8. Baskı, Ankara 2018.
- FIEDLER**, Kirsten / **MCNAMEE**, Joe: “The Charter of Digital Rights”, <https://edri.org/our-work/charter-digital-rights/> (Erişim Tarihi: 04.02.2025).
- GÖREN**, Zafer: *Anayasa Hukuku*, 4. Baskı, Ankara 2019.
- GÖZLER**, Kemal: *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. II, 2. Baskı, Bursa 2020.
- GÖZLER**, Kemal: *İnsan Hakları Hukuku*, Ekin Yayıncılık, 3. Baskı, Bursa 2020.
- GÜLER**, Tahsin/ŞAHNAGİL, Sinem: “Dijital Demokrasi ve Yönetim İlişkisi Çerçevesinde E-Demokrasi/E-Devlet Uygulamaları”, *Journal of Emerging Economies and Policy*, Vol.2, Iss.2, 2017, s. 16-29.
- GÜRPINAR**, Damla: “Kişisel Verilerin Korunamamasından Doğan Hukuki Sorumluluk”, *Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ’a Armağan, 19/Özel Sayı, 2017, s. 679-694.

HEKİMOĞLU, Mehmet Merdan: “İnsan Haklarının Tarihsel Perspektif İçerisindeki Gelişimi”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2003, s. 73-92.

HENKOĞLU, Türkay/ **YILMAZ**, Bülent: “İnternet Erişim Özgürlüğünün Kısıtlanması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilgi Dünyası*, 14/2, 2013, s. 215-239.

<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2270>, Digital Rights and Principles, Special Eurobarometer 518 Report, September-October 2021, (Erişim Tarihi: 04.10.2024)

<https://www.iberdrola.com/innovation/what-are-digital-rights#:~:text=Digital%20rights%2C%20closely%20linked%20to,electronic%20devices%20and%20communications%20networks.> (Erişim Tarihi: 04.10.2024.)

<https://ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/sikca-sorulan-sorular/ticari/fikrimulkiyet-haklari>. (Erişim Tarihi: 02.09.2023.)

<https://tr.euronews.com/2016/07/05/bm-interneti-temel-insan-hakki-olarak-kabul-etti> (Erişim Tarihi: 27.11.2023).

<https://www.kaspersky.com.tr/resource-center/definitions/what-is-a-vpn>. (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

KABOĞLU, İbrahim Ö.: *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 8. Baskı, İstanbul 2012.

KAPANİ, Münci: *Kamu Hürriyetleri*, 7. Baskı, Ankara 2013.

KAPANİ, Münci: *Politika Bilimine Giriş*, 35. Basım, Ankara 2014.

KARAKUŞ YILMAZ, Türkan: *Dijital Haklar ve Sorumluluklar*. Sağiroğlu Ş. / Bülbül H.İ. / Kılıç A./ Küçükali M. (Editörler), *Dijital Okuryazarlık: Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler*, Ankara 2020.

KAYA, Mehmet Bedii: *Avrupa Birliği Dijital On Yıl İçin Dijital Hak ve İlkeler Dekalarasyonu (Resmi Olmayan Çeviri)*, www.mbkaya.com, (Erişim Tarihi: 03.02.2025).

KAYA, Sertaç: “Sosyal Medyada Anonim Olmanın Söylemler Üzerindeki Etkisinin Haber Yorumları Üzerinden İncelenmesi”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 60, 2022, s. 168-185.

KILIÇ, Muharrem: “Pandemi Döneminde Dijital Eğitim Teknolojisinin Dönüştürücü Etkisi Bağlamında Eğitim Hakkı ve Eğitim Politikaları”, *Yükseköğretim Dergisi*, 1/1, 2021, s. 25-37.

- KIŞLALI**, Ahmet Taner: Siyaset Bilimi, 14. Baskı, Ankara 2010.
- KULLUK**, Reyhan: "Dijital Toplumun Tipleri: Dijital İçerik Üreticilerinin Sosyolojik Bir Analizi", Sosyoloji araştırmaları Dergisi, 26/2, 2023, s. 64-78.
- MEDİN**, Burak: "Dijitalleşen Dünyada Fikri Haklar Sorunu", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7/2, 2017, s. 51-68.
- MERTEK**, Sefa: "Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi", Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 20/67, 2024, s. 38-58.
- ÖZBİLGİ**, Halil İbrahim / **SARIYAR**, Birsen / **ERTÜRK**, Ahmet: "Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberinin Uygulanması ve Denetimlerine Yönelik İyileştirme Önerileri", Bilgi Teknolojileri ve İletişim Dergisi, 1/1, 2023, s. 1-41.
- PARKAN**, Barış: "Negatif Haklar, Pozitif Haklar ve Mülkiyet Hakkı Üzerine", Felsefe Dünyası, 44/2, 2006, s. 159-167.
- PEREPOLKIN**, Serhii M. / **PEREPOLKIN**, Danylo S. / **AVERIANOVA**, Milena V.: "Typology of The Fourth Generation of Human Rights", JILC (Journal of International Legal Communication), 1/1, 2021, s. 91-101.
- SARANİ**, Mohammad Reza / **SADEGHİ**, Seyed Hossein / **RAVANDEH**, Hossein: "The Concept of 'Right' and its Three Generations", International Journal of Scientific Study, 5/4, 2017, s. 37-41.
- SUNAY**, Reyhan: "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Korunması", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8/1-2, 2000, s. 527-544.
- SUNAY**, Reyhan: Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları, 1. Baskı, Konya 2013.
- ŞENSOY**, Piralı Çağrı: "Hukuk Felsefesinin Sorun ve Tartışmaları Bağlamında Güncel Bir Soru: Yapay Zeka Hakimler İnsan Hakimlerin Yerini Alabilir Mi?", Trabzon Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2/1, 2024, s. 87-127.
- TANJU**, Erhan: AİHM Kararları Işığında İfade ve Basın Özgürlüğü, 2. Baskı, Ankara 2017.
- TARI CÖMERT**, İtir / **KAYIRAN**, Sinan Mahir: "Çocuk ve Ergenlerde İnternet Kullanımı", Çocuk Dergisi, 10/4, 2010, s. 166-170.
- TEZİÇ**, Erdoğan: Anayasa Hukuku, 16. Baskı, İstanbul 2013.

- TUNÇER**, Azize Serap: “Coronavirüs Döneminde Dijital Devlet Uygulamaları”, *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 2/2, 2020, s. 9-26.
- TURHAN**, Metin: “Geleneksel ve Elektronik Eser Sahiplerinin Telif Hakları, Dijital Haklar Yönetimi: Uluslararası Düzenlemeler ve Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Bilgi Dünyası*, 17/1, 2016, s. 57-86.
- USTA**, Oğuz: *Kişilik Hakkı Bağlamında Unutulma Hakkı*, 1. Baskı, Ankara 2023.
- VOLODENKOV**, Sergey / **FEDORCHENKO**, Sergey: “Digital Human Rights: risks, challenges and threats of global socio-political transformations”, *Cuestiones Constitucionales*, 46, 2022, s. 279-316.
- YAĞCI**, Burak: “Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Gelişmesiyle Değişen Siber Suç Tanımı ve Yaklaşımlar”, *Bilgi Teknolojileri ve İletişim Dergisi*, 1/1, 2023, s. 147-182.
- YEL**, Nurhan: “Dijital Demokrasinin Değerlendirilmesi: Demokrasinin Sorunlarına Bir Çare mi Yoksa Bir Mit mi?”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 13-(3), 2023, s. 759-776.
- YILDIZ**, Mehmet / **GÜMÜŞ**, Erhan: “Yerel Yönetimlerde Dijital Dönüşüm: E-Belediye Uygulamaları”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9/2-1, 2023, s. 201-221.
- YÜCEDAĞ**, Nafiye: “Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Kapsamında Genel İlkeler”, *Kişisel Verileri Koruma Dergisi*, 1/1, 2019, s. 47-63.
- YÜCEL DERİCİLER**, Özge: *Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme*, 1. Baskı, İstanbul 2014.
- YÜKSEL**, İsmail: “İnternete Erişim Hakkı”, *Ankara Barosu Dergisi*, 80/3, 2022, s. 141-173.
- ZENGİN**, Mehmet Ali: “Bilgi İletişim Teknolojilerinin Demokrasi İçerisinde Kullanımı ve Dijital Demokrasiye Geçiş”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/4, 2013, s. 271-304.